

Respekt och hänsyn

– olika trossamfunds syn
på ceremonier kring dödsfallet

Respekt och hänsyn

– olika trossamfunds syn
på ceremonier kring dödstillfället.

Beställ "Respekt och hänsyn" på närmaste Fonuskontor
eller via www.fonus.se.

Pris: 50 :-

ISBN: 91-972331-3-7
fjärde upplagan, januari 2011

Förslag på tillägg och kompletteringar meddelas info@fonus.se.

Citera gärna ur "Respekt och hänsyn" men ange källan.

FONUS

Vi finns, om du behöver oss

Förord

Landstingsförbundet utarbetade skriften ”Respekt och hänsyn” första gången år 1990 efter påstötningar från sjukvården om personalens bristande kunskap om olika samfunds syn på ceremonier knutna till dödstillfället.

”Respekt och hänsyn” har sitt ursprung i delar av Svenska kyrkans kyrkodelegations ”Begravningskick”, en handbok om död och begravning inom olika religioner och kyrkor.

Efter att Landstingsförbundet, senare Sveriges Kommuner och Landsting, beslutat att inte längre uppdatera skriften överläts den till Fonus.

Fonus har efter hand reviderat och uppdaterat innehållet, utvecklat och kompletterat det med ytterligare fakta. Texter som avser olika samfunds syn på ritualer har så långt möjligt utarbetats i direkt samarbete med respektive samfund.

Tidigare förbundsjuristen på Svenska kyrkans församlingsförbund, Bengt Erman, har varit till stor hjälp med bearbetningen av den juridiska lagstiftningen om ansvar i samband med dödsfall.

”Respekt och hänsyn” vänder sig främst till vårdpersonal, personal inom hemtjänst och omsorg samt till personal inom begravningsväsendet och begravningsbyråer.

Innehållet bör inte ses som ett fullständigt material utan som en kort vägledning och ett komplement till mer djupgående kunskap i ämnet.

Inom varje religion och samfund finns dessutom lokala skillnader i hur man tillämpar ritualer och ceremonier. Det är därför viktigt att vara uppmärksam på anhörigas önskemål i varje enskilt fall.

Det är vår förhoppning att även denna, den fjärde upplagan av Fonus ”Respekt och hänsyn”, på ett positivt sätt ska bidra till ökad kunskap och förståelse mellan människor med olika religion och bakgrund.

Stockholm i januari 2011

FONUS

Mats Liste
Vd

Innehåll

Förord.....	4
Respekt och hänsyn – olika trossamfunds syn på ceremonier kring dödstillfället..	6
Svenska kyrkan.....	13
Frikyrkosamfund i Sverige.....	15
Bahá'í-samfundet.....	16
Buddhismen.....	18
Hare Krishna.....	20
Hinduismen.....	21
Humanisterna.....	23
Islam.....	24
Jehovas vittnen.....	27
Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga.....	29
Judendomen.....	31
Martinus Kosmologi.....	33
Ortodoxa och österländska kyrkor.....	35
Romer.....	38
Romersk-katolska kyrkan.....	40
Sikhismen.....	42
Borgerlig begravning.....	44
Antal utrikes födda och födelseland.....	45
Vita Arkivet.....	46
Litteratur.....	47
Hänvisningar.....	48
Liten ordlista.....	49
Egna anteckningar.....	50

Respekt och hänsyn

– olika trossamfunds syn på ceremonier kring dödstillfället

Inledning

Ansvar för en avliden från det att döden blivit fastställd till dess att gravsättningen ägt rum vilar i olika händer. Kravet på att visa respekt och hänsyn gäller därför många. Inledningsvis vilar ansvaret för en avliden på sjukvårdshuvudmannen d.v.s. kommun och landsting. Därefter övergår ansvaret till de anhöriga och närstående och den begravningsbyrå de anlitar.

Slutligen övergår ansvaret till en huvudman för begravningsverksamheten d.v.s. församling eller samfällighet inom Svenska kyrkan. Vill ingen ordna med begravningen har kommunen det yttersta ansvaret för att den genomförs.

Vi ska i det följande se närmare på vad ansvaret i de olika leden innebär och hur omhändertagandet av avlidna bör ske med respekt och hänsyn.

Omhändertagandet rymmer även många moment som påverkas av att Sverige är ett mångkulturellt samhälle. Vi ger därför i ett senare avsnitt en kortfattad beskrivning av ceremonier inom olika trossamfund och kyrkor samt för icke troende.

Avslutningsvis lämnas exempel på litteratur, juridiska hänvisningar och en kortfattad ordlista.

Den enskildes ansvar för den avlidne

Det finns ingen allmän, lagstadgad skyldighet för var och en i samhället att ta hand om en avliden. Den som påträffar en avliden, exempelvis i eget boende, ska kontakta läkare inom sjukhus, hemsjukvård eller primärvård. Vid osäkerhet om förfarandet bör var och en som påträffar en avliden ringa larmnumret 112, Sjukvårdupplysningen eller till polisen och be om vägledande råd. Läkare måste alltid tillkallas för att konstatera och utfärda bevis om dödsfallet, ett dödsbevis.

Det lagstadgade ansvaret för att ta hand om en avliden ligger på sjukvårdshuvudmannen.

Den avlidnes nätverk

Den avlidnes nätverk, d.v.s. hans eller hennes personliga relationer till sin omgivning, har många benämningar, bl.a. i lagstiftningen. Gemensamt för alla förekommande benämningar är att det saknas en legal bestämning av vem eller vilka som avses.

Efterlevande är hälso- och sjukvårdslagens och begravningslagens benämning, utan att man där närmare anger vilka dessa är. Rent språkligt sett

avses därmed en vid, obestämd krets av personer. Gemensamt för personerna är att de har överlevt den avlidne.

Anhörig är en annan vanlig benämning. Därmed avses språkligt sett personer som hör till släkten.

Närstående är en benämning som förekommer i bl.a. begravningslagen och i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd. Utredningar, såsom Tillsynsutredningen, SOU 1991:63 och Transplantationsutredningen, SOU 1992:16, föreslog en bestämning av närstående. Make, sambo eller annan med vilken den avlidne varaktigt sammanbott, barn, föräldrar och syskon skulle enligt utredningarna anses som närstående. Även vänner skulle kunna anses som närstående. Här krävdes dock *djup* vänskap. Enbart bekanta och goda vänner kunde inte räknas som närstående.

Lagstiftaren följde inte utredningarnas förslag att närmare ange vem eller vilka som avses med närstående.

Vi får därför vägledas av de båda nämnda utredningarnas definitioner och i övrigt av den språkliga tolkningen när vi ska fastställa den avlidnes nätverk och dess befogenheter i olika sammanhang.

Ta hand om avlidna – sjukvårdshuvudmannens ansvar

Sjukvårdshuvudmannen; kommun och landsting, har ett ansvar för att ta hand om avlidna enligt 1 §, första stycket i hälso- och sjukvårdslagen, SFS 1982:763. Ansvaret för omhändertagandet gäller till dess att den avlidne överlämnas till närstående, vanligen genom en begravningsbyrå, för bisättning, begravningsceremoni och slutligen gravsättning.

Sjukvårdshuvudmannens ansvar omfattar uppgifter som normalt vidtas i samband med ett dödsfall. Hit hör bl.a. konstaterande av dödsfallet, iordningställande av den döda kroppen och kontakter med den avlidnes anhöriga och närstående. Även utfärdande av dödsbevis och intyg om dödsorsak hör till de normala uppgifterna vid ett dödsfall.

Det krävs en lokal för förvaring av den avlidne till dess att överlämnandet till de anhöriga och närstående kan ske för bisättning. Denna lokal som sjukvårdshuvudmannen ansvarar för kallas *bårhus*.

Som vi ska se nedan har huvudmannen för begravningsverksamheten även ett ansvar för att tillhandahålla en lokal för förvaring och visning av den avlidne, en *bisättningslokal*. Lokalt kan samarbete förekomma mellan sjukvårdshuvudman och huvudman för begravningsverksamheten vad gäller samlokalisering av bårhus och bisättningslokal.

Sjukvårdshuvudmannens ansvar att ta hand om avlidna innefattar även transporter. Vid dödsfall, exempelvis i det egna boendet, ska möjlighet finnas att transportera den avlidne till ett bårhus. Begravningsbyråer utför sådana tjänster på uppdrag av sjukvårdshuvudmannen.

Hur ska uppgiften fullgöras?

När någon avlidit ska hälso- och sjukvårdens uppgifter fullgöras med respekt för den avlidne. De efterlevande ska visas hänsyn och omtanke. Detta föreskrivs i 2 d §, hälso- och sjukvårdslagen. Hur detta ska gå till har Socialstyrelsen närmare utvecklat i sina föreskrifter och allmänna råd; Vissa åtgärder inom hälso- och sjukvården vid dödsfall, SOSFS 1996:29. Sveriges Kommuner och Landsting har i form av cirkulär; Sjukvårdshuvudmannens ansvar vid transport av avliden, 1993:21, Kommuners ansvar för avlidna, 1994:227 och Underlag för rutiner kring omhändertagande av avlidna, 2005:52, ytterligare beskrivit hur omhändertagandet bör gå till.

Följande text sammanfattar innebörden i hälso- och sjukvårdslagens samt begravningslagens bestämmelser om omhändertagandet av avliden.

Omhändertagandet av avliden

En läkare ska utfärda ett dödsbevis och ett intyg om dödsorsaken enligt formulär och instruktioner som är fastställda av Socialstyrelsen. Läkaren får inte vara närstående till den avlidne. Dödsbeviset ska omgående lämnas till Skatteverket, dock senast första vardagen efter det att dödsfallet konstaterats.

Om läkaren är osäker på orsaken till dödsfallet ska initiativ tas till en klinisk obduktion. Bestämmelser om utfärdande och handhavande av dödsbevis och intyg om dödsorsak finns i 13 – 21 §§ begravningsförordningen, SFS 1990:1147. Omhändertagandet sker med respekt för den avlidne och de efterlevande visas hänsyn och

omtanke. Vid dödsfall på sjukhus eller i ett särskilt boende görs normalt den avlidne i ordning i dödsbädden på ett pietetsfullt sätt inför de efterlevandes avskedstagande. Kläder och bädd ska vara rena. Häftremсор, kanyler och katetrar o.d. ska tas bort. Om det behövs tvättas, rakas och kammars den avlidne. Händer och anletsdrag läggs tillräta. Ögon och mun sluts, vilket bör ske snarast möjligt eftersom likstelheten oftast uppstår inom två timmar efter dödsfallet. Det rum där avskedstagande ska ske förses med lämplig utsmyckning.

Ett fridfullt intryck eftersträvas, t.ex. med dämpad belysning. Ritualerna ska utföras med hänsyn till den avlidnes och närståendes önskemål, kultur och religion. Efterlevande bör så långt det är möjligt ges tillfälle att vara delaktiga i ritualerna.

Det kan vara aktuellt med flyttning till bårhus inom eller utom sjukhuset eller sjukhemmet genom sjukvårdshuvudmannens försorg beroende på omständigheter och lokala rutiner. Den avlidne kan ibland vara kvar i sin säng i nedkyllt rum. Det kan också vara aktuellt med flyttning till *patologavdelning* eller till lokal för förvaring och visning av den avlidne d.v.s. *bisättningslokal*, till kapell eller kyrka.

Vid dödsfall i det egna boendet kan närstående själva ordna det praktiska med tvättning, påklädning och flyttning. Det kan även ske med hjälp av en begravningsbyrå. Vi ska i det följande uppehålla oss lite närmare vid några frågor som särskilt bör uppmärksammas i anslutning till hälso- och sjukvårdens ansvar för avlidna.

Kriterier för bestämmande av människans död

En person dödförklaras när hjärnans aktivitet har upphört – hjärndöd. Läkare fastställer att döden inträtt om andning och blodcirkulation upphört och stilleståndet varat så lång tid att det med säkerhet kan avgöras att hjärnans samtliga funktioner totalt och oåterkalleligt fallit bort.

Detta enligt lag om kriterier för bestämmande av människans död, SFS 1987:269. Socialstyrelsen har gett ut kompletterande föreskrifter och allmänna råd om kriterier för bestämmande av människans död, SOSFS 2005:10. Om andning och blodcirkulation upprätthålls på konstgjord väg ska döden istället fastställas om en undersökning av hjärnan med säkerhet visar att hjärnans samtliga funktioner totalt och oåterkalleligen har fallit bort.

Medicinska insatser får fortsätta i högst 24 timmar om det behövs för att bevara organ eller annat biologiskt material i avvaktan på transplantationsingrepp eller, om det gäller en gravid kvinna, för att rädda livet på ett väntat barn.

Märkning av den döda kroppen

Innan den avlidne transporteras från ett eget boende, en lasarett- eller sjukhemsavdelning eller motsvarande måste identiteten vara styrkt. Om den avlidne har ett ID-armband på sig räcker det som märkning av kroppen. En kontroll i journalhandling eller med anhöriga görs för att bekräfta att uppgifterna är korrekta. Ett s.k. namnkort med den avlidnes identitet, dödsdatum och klockslag, klinik, avdelning, bostad eller motsvarande, bör fästas på den avlidnes kläder eller lakan som han eller hon har på sig eller över sig. Har den avlidne haft en smittsam sjukdom ska namnkortet märkas "Blodsmitta" eller "Smittfarligt". Av namnkortet ska även framgå eventuella implantat.

I de fall den avlidne inte har ett ID-armband ska ett namnkort med den avlidnes identitet knytas fast runt handled eller fotled.

Alla vårdavdelningar bör för ändamålet ha tillgång till ID-armband i plast. Armbandet får inte klippas av, varken av vårdpersonal eller av begravningsbyråns personal.

Vad som gäller om identitetsbandet och identifieringen finns i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd; Vissa åtgärder inom hälso- och sjukvården vid dödsfall, SOSFS 1996:29, punkten 4.2.

Förfarandet med personliga tillhörigheter

Innan kroppen förs till bårhus bör alla värdeföremål tas av. Endast på de närståendes uttryckliga önskemål får exempelvis smycken finnas kvar. Tillhörigheter ska helst tas tillvara i deras närvaro. Tillhörigheterna bör läggas i en låda med den avlidnes namn eller i en plastpåse utan reklamtext. De närstående bör kvittera mottagandet av tillhörigheterna. Kvittensen läggs i den avlidnes journal. Tillhörigheter bör endast undantagsvis överlämnas till begravningsbyråns personal. Om så sker bör överlämnandet alltid ske mot kvitto. Vad som gäller om den avlidnes egendom m.m. finns i Socialstyrelsens ovannämnda föreskrifter och allmänna råd, SOSFS 1996:29, punkten 6.3.

Donation av organ och vävnader

För att en patient ska kunna bli organdonator måste denne ha avlidit i total hjärninfarkt under pågående respiratorbehandling. Det är inte åldern utan organens kondition som är avgörande.

Till skillnad från organ behöver inte vävnader vara försörjda med syresatt blod när de tas tillvara.

Vävnadsdonation är möjlig när döden konstaterats genom att andning och blodcirkulation har upphört.

Det innebär att även patienter som avlider på andra ställen än på intensivavdelning kan komma ifråga som vävnadsdonatorer. Man har också längre tid, 48 timmar, på sig att ta till vara vävnader. Det är samma lagar och föreskrifter som gäller för organdonation.

En person kan ta ställning genom att:

- göra anmälan till donationsregistret på www.donationsradet.se
- informera sina närstående
- fylla i donationskort (finns på apotek och vårdcentraler)

Alla tre sätten är lika giltiga och det är alltid det senaste ställningstagandet som gäller.

När viljan är okänd utgår transplantationslagen från ett s.k. "förmodat samtycke" som innebär att man utgår från att den avlidne förväntats vara positiv till donation, men att närstående har en rätt att säga nej.

Donation av organ regleras i transplantationslagen, SFS 1995:831. Bestämmelser om ingrepp för att ta tillvara organ eller annat biologiskt material från en levande eller avlidne människa för behandling av sjukdom eller kroppsskada hos en annan människa finns i 3 – 4 §§. Lagen syftar till att underlätta och stödja transplantationer och till att säkerställa att den enskildes vilja respekteras fullt ut.

Socialstyrelsen har tagit fram föreskriften Donation och tillvaratagande av organ, vävnader och celler, SOSFS 2009:30. Den innehåller ytterligare bestämmelser utifrån transplantationslagen. Föreskriften innehåller inte några allmänna råd utan reglerar bindande regler för donation och transplantation av organ, vävnader och celler. Donationsrådet har till vägledning för hälso- och sjukvårdspersonal gett ut skriften *Tillsammans*

kan vi rädda liv, som kan beställas på www.donationsradet.se. Där finns även betydligt mer information om organ- och vävnadsdonation.

Förfarandet med proteser och implantat

Har den avlidne använt tandprotes sätts denna på plats. Om det inte är möjligt bör protesen följa med kroppen vid transport till bårhuset. Detta under förutsättning att närstående inte motsätter sig åtgärden.

Andra proteser, t.ex. ögonproteser eller arm- och benproteser, sätts på plats.

Om den avlidne har en pacemaker måste denna alltid avlägsnas. Detta görs av läkare eller annan särskild person. Även andra implantat, såsom insulinpump eller minidefibrillator, ska avlägsnas. Detta måste noteras så att lämplig person kan ta bort implantatet. Ibland ska en central venkateter och sonder av olika slag vara kvar inför en obduktion. Vid tveksamhet bör ansvarig läkare tillfrågas. Läkare är alltid ytterst ansvarig för att explosiva implantat tas ur den döda kroppen.

Vad som gäller om explosiva implantat finns i Socialstyrelsens ovannämnda föreskrifter och allmänna råd, SOSFS 1996:29, punkten 7.

Om obduktion och balsamering

Med *obduktion* avses att kroppen efter en avliden öppnas och undersöks invändigt. Obduktionen regleras i obduktionslagen, SFS 1995:832. Obduktion får ske om:

- den avlidne under sin livstid skriftligen medgivit sådan, t.ex. genom donationskort
- den behövs för att fastställa orsaken till dödsfallet, och/eller
- den kan ge viktiga upplysningar om viss sjukdom

Är dödsorsaken känd, får obduktion inte ske i strid mot den avlidnes eller närståendes uttalade vilja och uppfattning.

Med *balsamering* avses ingrepp i en avlidens kropp som syftar till att kroppen för längre eller kortare tid bevaras från förruttnelse. Balsameringen regleras i obduktionslagen, 24 §. Balsamering får ske om det av sanitära skäl är nödvändigt för att kroppen ska kunna bevaras till dess kremering eller gravsättning sker.

Dessutom får lätt balsamering ske om kroppen ska tas i anspråk för anatomisk dissektion och balsamering därför krävs.

Helkroppsdonation för anatomisk dissektion kan f.n. göras till följande medicinska institutioner: Umeå, Uppsala, Linköpings Universitet och Karolinska Institutet. Den som vill donera sin kropp för detta ändamål måste under sin livstid skriva ett avtal med någon av institutionerna.

Balsamering får också ske på begäran av den som enligt 5 kap. 1 § begravningslagen, SFS 1990:1144, ordnar med gravsättning.

Socialstyrelsen har gett ut kompletterande föreskrifter och allmänna råd om kliniska obduktioner m.m, SOSFS 1996:28.

Begravningen

En begravning består i normalfallet av tre delar: bisättning, begravningsceremoni och gravsättning.

Det är en *rättighet* för anhöriga och närstående att ordna med begravningen av en avliden. Även en annan person som känner sig berörd kan ordna med den. Ingen kan sålunda sägas vara ägare till en avlidens kropp och därigenom få bestämma om begravningen. Lagstiftningen innehåller dock goda råd och anvisningar.

När någon avlidit *bör*, enligt begravningslagen 5 kapitlet 1 §, hans eller hennes önskan om kremering och gravsättning såvitt möjligt följas av den som i egenskap av anhörig, närstående eller annan ordnar med kremeringen och gravsättningen. Även hans eller hennes önskemål rörande övriga delar av begravningen bör utan att det är föreskrivet i lag beaktas, anser lagstiftaren.

Om ingen vill ordna med begravningen av en avliden har kommunen en lagstadgad *skyldighet* att ordna den. Att se till att avlidna begravs är ytterst ett åliggande för samhället. Kommunen har sålunda det yttersta ansvaret för att så sker. En kommun kan fullgöra sitt ansvar i huvudsak på två sätt.

Ett sätt är att ge ett ekonomiskt bidrag enligt socialtjänstlagen, SFS 2001:453, till dödsboet för de kostnader som är förenade med en begravning. Socialstyrelsen har gett ut allmänna råd om ekonomiskt bistånd, SOSFS 2003:5. Dessa råd behandlar bl.a. det ekonomiska biståndet för begravningskostnader. Som stöd för rättstillämpningen och handläggningen har Socialstyrelsen år 2003 dessutom gett ut skriften Ekonomiskt bistånd – Stöd för rättstillämpning och handläggning av ärenden i den kommunala socialtjänsten. I skriften ges ytterligare information om socialtjänstens handläggning av begravningskostnader.

Ett annat sätt är att kommunen själv ordnar med begravningen av en avlidne. Denna skyldighet framgår av 5 kap 2 § begravningslagen. Om den avlidne inte efterlämnar någon som ordnar med gravsättningen ska den ordnas av den kommun där den avlidne senast var folkbokförd. Om den avlidne inte varit folkbokförd i Sverige ska gravsättningen ordnas av den kommun där dödsfallet inträffade. Kommunen har rätt till ersättning för kostnaderna av dödsboet.

Som vi ska se närmare är gravsättningen en del av begravningen.

Oavsett på vilket sätt kommunen fullgör sitt ansvar får samma krav ställas på genomförandet. Det ska ske med respekt för den avlidne och de anhöriga ska visas hänsyn och omtanke.

Någon påföljd drabbar inte anhöriga och närstående eller kommun om de helt eller delvis frångår den avlidnes önskemål. I sista hand beror det sålunda på deras etiska hållning och pietet mot den avlidnes minne hur och i vilken omfattning den avlidnes önskemål blir tillgodosedda.

Ibland har den avlidne inte skriftligen gett uttryck för några önskemål om sin begravning. Anhöriga, närstående eller annan berörd person kan därför ha delade meningar om den avlidnes önskemål, vilket kan leda till en tvist. Vid en sådan tvist är församlingen inom Svenska kyrkan, som huvudman för begravningsverksamheten, skyldig att medla för att klarlägga den avlidnes önskan. Medlingen sker på begäran av de tvistande. Den är lagligen begränsad till frågor som rör kremeringen och gravsättningen. När det gäller övriga delar av en begravning kan församlingen frivilligt medla. Kan de tvistande inte enas beslutar länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut kan överklagas.

Sammantaget bör hänsyn tas till den avlidnes önskan rörande begravningen av den som ordnar den. Nedan behandlas begravningens olika delar.

Bisättningen – den enskildes ansvar

Sjukvårdshuvudmannens – kommunens och landstingets – ansvar för avlidne upphör när den avlidne överlämnas och avhämtas för *bisättning*. Det finns ingen definition i lag som anger vad som ingår i bisättningen. Då överlämnandet innebär att ansvaret för den avlidne övergår från sjukvårdshuvudmannen till anhöriga och närstående kallas alla åtgärder som hänger samman med anhörigas och närståendes ansvar för bisättning.

Efter bisättningen övertar en församling inom Svenska kyrkan som huvudman för begravningsverksamheten, ansvaret och ansvarar för att den avlidne blir gravsatt.

De anhörigas och närståendes ansvar i samband med en begravning fullgörs i normalfallet av en *begravningsbyrå*.

Begravningsbyråns ansvar

De anhörigas och närståendes ansvar vid en begravning omfattar bl.a. följande uppgifter:

- svepning
- anskaffning av kista, urna
- annonsering, blommor och tryckta program
- begravningsceremoni med officiant, musiker, bärare m.m.
- minnesstund med förtäring
- vissa transporter som inte omfattas av kyrkogårdsförvaltningens ansvar
- skötselansvar för gravplats
- anskaffning av gravanordning

Anhöriga och närstående som företrädare för den avlidnes dödsbo kan ge uppdraget att utföra eller ordna med en eller flera av uppgifterna åt en begravningsbyrå. Begravningsbyrån blir därigenom ombud för dödsboet. Byråns befogenheter framgår av avtalet i form av en beställning av begravningen.

Bisättningen innebär bl.a. att den avlidne sveps och läggs i kista. Detta sker i ett bårhus men kan även ske på annan plats t.ex. i ett enskilt boende. Begravningsbyrån ser sedan till att den avlidne transporteras till församlingens lokal för förvaring och visning, bisättningslokalen. Församlingen som huvudman för begravningsverksamheten övertar där ansvaret för den avlidne.

Under förvaringen i bisättningslokal kan visning av den avlidne ske där han eller hon vilar i kistan. Visningen har ingen föreskriven form.

Ansvaret för bisättningen innebär även att alla uppgifter ska fullgöras med respekt för den avlidne samt att de efterlevande visas hänsyn och omtanke. Utan särskild föreskrift får hälso- och sjukvårdslagstiftningens grundläggande regel anses gälla vid allt omhändertagande av avlidne.

Begravningsceremonin – den enskildes ansvar

Begravningsceremoni är beteckningen på de ceremonier och handlingar under vilka de efter-

levande och andra skiljs från den döde. Dessa ceremonier och handlingar är inte reglerade i någon lag. Det hänger med andra ord på den som ordnar med begravningen att med ledning av den avlidnes önskemål ordna en begravningsceremoni eller avstå från en sådan.

Om och hur begravningsceremonin kan genomföras enligt den avlidnes önskan avgörs i sista hand av företrädare för kyrkor och trossamfund utifrån religiösa och kulturella krav.

Begravningslagen utgår ifrån att det ska vara möjligt att genomföra en begravningsceremoni i samband med ett dödsfall. Därför har församlingen som huvudman för begravningsverksamheten skyldighet att tillhandahålla en lokal för begravningsceremoni utan religiösa symboler.

Kremering och gravsättning – begravningsverksamhetens ansvar

Församlingarna inom Svenska kyrkan är, som nämnts, huvudmän för begravningsverksamheten. Deras ansvar regleras i begravningslagen, SFS 1990:1144, och begravningsförordningen, SFS 1990:1147.

Församlingen svarar för att kistan eller urnan med den avlidne blir gravsatt. Genom gravsättningen upphör församlingens ansvar för den avlidne. Därefter övergår ansvaret till att bli ett ansvar för den avlidnes gravplats. Detta ansvar har innehavaren av gravplatsen, *gravrättsinnehavaren*. Har den avlidne fått sitt sista vilorum i en minneslund ansvarar församlingen för minneslundens vård och underhåll.

Begravningsombudets ansvar

För att ta tillvara deras intressen som inte tillhör Svenska kyrkan ska, enligt begravningslagen, inom varje församling finnas ett eller flera *begravningsombud*.

Begravningsombudet utses av länsstyrelsen och till uppgifterna hör bl.a. att skaffa sig kännedom om hur begravningsverksamheten utförs för dem som inte tillhör Svenska kyrkan och föreslå åtgärder som behövs för att tillgodose beaktansvärda önskemål. Begravningsombudet ska även hålla kontakt med företrädare för andra trossamfund än Svenska kyrkan. Till uppgifterna hör också att kontrollera församlingens förslag till *begravningsavgift*, en avgift som alla, oavsett om man tillhör Svenska kyrkan eller inte, måste betala.

Begravningsavgift – vad är det?

Församlingarna inom Svenska kyrkan har i sin roll som huvudmän för begravningsverksamheten, bl.a. som uppgift att anordna och hålla tillräckligt antal gravplatser, ta emot avlidna för förvaring och visning i bisättningslokal och svara för kremering och gravsättning. Begravningsplatsen ska vårdas och underhållas vilket kräver personal, maskiner, ekonomibyggnader m.m. Verksamheten kräver även administration av bl.a. gravkartor och gravböcker.

Församlingens alla uppgifter inom begravningsverksamheten finansieras genom *begravningsavgiften*. Var och en som är folkbokförd här i Sverige betalar en begravningsavgift. Avgiftens storlek varierar från församling till församling på samma sätt som kommunalskatten till kommunerna gör det. Hur stor avgiften är framgår av skattebeskedet från Skatteverket.

Det bör noteras att begravningsavgiften inte är avsedd att betala kostnaderna för en begravning. Dessa kostnader får dödsboet betala och i sista hand kommunen. Avgiften avser heller inte att betala kostnaden för skötsel av gravplats. Att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick är en uppgift för den som innehar rätten till gravplatsen, *gravrättsinnehavaren*.

För begravningsavgiften får dödsboet utan kostnad:

- gravplats under 25 år
- gravsättning inklusive gravöppning, återfyllning och iordningställande av öppnad grav
- transport av den avlidne från det att huvudmannen övertagit ansvaret för stoftet till det att gravsättning har skett
- kremering
- lokal för förvaring av kistan fram till kremering eller gravsättning
- lokal för visning av stoftet
- lokal för begravningsceremoni utan religiösa symboler

Begravningsclearing – vad är det?

Alla som är folkbokförda i Sverige kan välja var han eller hon vill bli begravd. Var och en kan också välja på vilken begravningsplats gravsättningen ska ske, under förutsättning att det finns tillräckligt med utrymme. Att bli begravd på annan plats än där den avlidne var folkbokförd medför inga extra kostnader för dödsboet. Kostnaderna regleras mellan församlingarna inom Svenska kyrkan. Systemet kallas *begravningsclearing*.

Det bör noteras att transporten av den avlidne, till den församling där gravsättningen ska ske, svarar dödsboet för.

Sammanfattning

Vi kan notera att ansvaret för den avlidne vilar i många händer. Inledningsvis vilar ansvaret på sjukvårdshuvudmännen d.v.s. kommuner och landsting. Hälso- och sjukvårdslagen anger hur deras ansvar ska fullgöras – med respekt för den avlidne och att de efterlevande visas hänsyn och omtanke. Socialstyrelsen har med hjälp av olika föreskrifter och allmänna råd närmare anggett hur ansvaret ska fullgöras.

Ansvaret för en avlidne övergår därefter till den enskilde – anhöriga och närstående. Detta ansvar fullgörs vanligen av en begravningsbyrå. De anhörigas och närståendes ansvar innebär att ordna begravningen i enlighet med den avlidnes önskan i den omfattning det är möjligt.

Vill ingen ordna med begravningen av en avlidne faller ansvaret på kommunen. Ytterst är det m.a.o. en samhällsuppgift att ordna med begravningen. För anhöriga och närstående är det en rättighet att få ordna den.

Församlingarna inom Svenska kyrkan är huvudmän för begravningsverksamheten. Deras ansvar omfattar alla, oavsett trostillhörighet. För att bevaka deras intressen som inte tillhör Svenska kyrkan finns begravningsombud. Till församlingens uppgift hör bl.a. att svara för begravningsplatser, att svara för gravplatser åt avlidna oavsett deras trostillhörighet och att se till att avlidna förs till ett sista vilorum.

Begravningsverksamheten finansieras genom begravningsavgiften som alla måste betala oavsett om man tillhör Svenska kyrkan eller inte. Att svara för att en gravplats hålls i ordnat och värdigt skick hör till den enskildes ansvar i egenskap av gravrättsinnehavare. Vilar den avlidne i en minneslund har församlingen som huvudman för begravningsverksamheten ansvaret för att minneslundan hålls i ett ordnat och värdigt skick.

Var och en som är folkbokförd kan välja var han eller hon vill bli begravd i Sverige om det finns tillräckligt med gravplatser på orten. Kostnaderna regleras mellan församlingarna genom s.k. begravningsclearing.

Svenska kyrkan

Ungefär 6,7 miljoner eller drygt 72 procent av befolkningen i Sverige tillhör Svenska kyrkan.

Organisatoriskt är Svenska kyrkan uppdelad på lokal, regional och nationell nivå. Lagen om Svenska kyrkan föreskriver att dess verksamhet ska vara rikstäckande.

På lokal nivå är Svenska kyrkan indelad i ungefär 2 500 territoriella församlingar som täcker hela Sveriges yta. Församlingarna har geografiska gränser, man är alltså medlem i den församling inom vilkens gränser man är folkbokförd.

En eller flera församlingar bildar ett pastorat, som ansvarar för byggnader, personal, begravningsväsende m.m. Församlingar och pastorat kan också bilda ekonomiska samfälligheter som tar hand om hela den ekonomiska förvaltningen. Gudstjänster och församlingsverksamhet formas däremot alltid i församlingen. I alla församlingar finns ett kyrkoråd som är församlingens styrelse.

Svenska kyrkans styre

Regionalt är Svenska kyrkan indelad i 13 stift. Vardera stift har en biskop som har till uppgift att främja och ha tillsyn över församlingarnas verksamhet.

Respektive stift leds av stiftsfullmäktige och stiftsstyrelse. I stiftet finns också ett domkapitel som har tillsyn över präster och diakoner i stiftet. Biskopen är ordförande i stiftsstyrelsen och domkapitlet.

Uppsala stift är ärkestift och har två biskopar. En av biskoparna i Uppsala stift är ärkebiskop. På nationell nivå leds Svenska kyrkan av dess högsta beslutande organ som är kyrkomötet och vars 251 ledamöter väljs lokalt och samlas ett par veckor varje år. Vid kyrkomötet väljs 14 ledamöter som tillsammans med ärkebiskopen utgör kyrkostyrelsen. Den nationella nivån har ansvar för Svenska kyrkans tro, lära, gudstjänstfirande, ekonomi och organisation.

Medlemskap och utträde

Medlem i Svenska kyrkan blir man sedan 1996 genom att döpas. Det finns också möjlighet att tillhöra kyrkan "i avvaktan på dop". Medlemskapet är obegränsat i tid, men kan hävas genom en skriftlig, personligen undertecknad begäran om utträde hos den församling man tillhör.

Snabbfakta

- Medlemmar i Sverige: 6,7 miljoner.
- Medlemskap: Genom dopet.
- Grundtankar: Folkkyrka med ansvar för alla människor oavsett om de tillhör kyrkan eller inte. Guds nåd anses större än människans handlingar och tankar.
- Helig skrift: Bibeln.

Begär man sitt utträde ur kyrkan, upphör man att betala kyrkoavgift och förlorar sin rösträtt till kyrkofullmäktige. För att befrias från kyrkoavgiften måste man anmäla sitt utträde senast den 30 oktober året före beskattningsåret.

Utländsk medborgare som är medlem av Svenska kyrkan förlorar automatiskt sitt medlemskap vid flytt ut ur landet och måste ansöka om medlemskap om igen vid eventuell senare återinflytt.

Bestämmelser kring begravning

Sedan relationerna mellan kyrka och stat ändrades 1 januari 2000 är kyrkan relativt fristående från svenska staten. Däremot kvarstår en särskild lag om Svenska kyrkan som bl.a. reglerar att den ska vara evangelisk-luthersk, rikstäckande och demokratisk.

Kyrkans verksamhet regleras av en kyrkoordning antagen av kyrkomötet. Kyrkoordningen är indelad bl.a. i kapitel och avdelningar. Till varje avdelning och vissa kapitel finns inledningssyn som i en koncentrerad form ger en teologisk bakgrund och ett sammanhang för de efterföljande bestämmelserna.

Kyrkoordningen 24 kap. innehåller bestämmelser om bl.a. begravning. Inledningstexten till kapitlet ger Svenska kyrkans syn på begravningsgudstjänsten och begravningen i övrigt. I kapitlet finns bl.a. en bestämmelse om begravningsgudstjänst för den som inte tillhör Svenska kyrkan, 7 §.

Biskopsbrevet, *Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar*, utgivet i december månad 2006 innehåller kyrkans syn på de olika delarna i samband med begravning. Biskopsbrevet syftar till en lokalt utformad begravningspastoral; ett dokument om det praktiska handhavandet från

dödsbädd till uppföljning efter begravningsgudstjänst på församlingsnivå, kontraktsnivå eller större geografiskt avgränsat område.

Grundtankar i evangelisk-luthersk tro

Karaktäristiskt för lutherskt tänkande är bl.a. uppfattningen att kyrkan har ett uppdrag och ett ansvar för alla människor oavsett om de tillhör kyrkan eller inte – *folkkyrkan*. Till grundtankarna hör att Jesus Kristus besegrat döden. Denna seger har människan fått del av genom att döpas. Guds löfte i dopet – att alltid vara nära människan ända till tidens slut, gäller oavsett vilket liv människan har levt. Guds nåd är större än människans handlingar och tankar.

Före dödsfallet

Förberedelsen inför döden är beroende av individens inställning till religion och död och till lokala traditioner. Det är vanligt att inte tala om den förestående döden även om en gradvis förändring har skett. Det kan vara en trygghet och tröst i att kunna tala om och vara delaktig i denna process. Även närmast anhöriga är viktiga att tala med och stödja.

En döende bör inte lämnas ensam utan få dö i närvaro av någon anhörig eller vän. I psalmboken finns anvisningar för andakt vid dödsbädden. I väntan på döden vill en del ta emot nattvarden och/eller tala med en präst. Vid prästens besök kan sjukrummet vara iordningställt med ett bord som altare. På detta läggs en vit duk och placeras ett krucifix och två levande ljus. Bordet bör kunna ses av den döende under hela akten.

Efter dödsfallet

En ordning för andakt efter dödsfallet, s.k. utfärdsbön, finns i psalmboken.

Obduktion och balsamering

Obduktionen är reglerad i lag. Obduktion sker om den döde under sin livstid skriftligen medgivit sådan, om den behövs för att fastställa orsaken till dödsfallet och/eller om den kan ge viktiga upplysningar om den avlidnes sjukdom. Är dödsorsaken känd, får obduktion inte ske i strid mot den dödes eller nära anhörigs uttalade vilja och uppfattning.

Balsamering får enligt 24 § obduktionslagen ske om det av sanitära skäl är nödvändigt för att

kroppen ska bevaras till dess kremering eller gravsättning sker eller om den enligt obduktionslagen får tas i anspråk för anatomisk dissektion.

Balsamering får också ske på begäran av den som enligt 5 kap 1 § begravningslagen ordnar gravsättning.

Svepning och svepdräkt

Svepning sker oftast i en traditionell vit svepdräkt som vanligen ingår i den kista som levereras. Färgen ska påminna om den vita dopdräkten.

Den döde kan också svepas i egna kläder, uniform, prästdräkt eller annan lämplig kläddräkt. En blomma och ett levande ljus kan gärna placeras intill den döde. De närstående anhöriga ska beredas möjlighet att ta avsked. Vårdpersonal kan vara ett stöd vid detta tillfälle, men kan också dra sig tillbaka.

Begravningsform

Såväl kremationsbegravning som jordbegravning är accepterad.

Begravningsgudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning

Hur begravningsgudstjänsten ska gå till är reglerat i *Den Svenska Kyrkohandboken* och i *Kyrkoordningen*. Det förutsätts att den avlidne är medlem i Svenska kyrkan.

Inom ritualen finns utrymme för en del variationer utifrån den avlidnes och anhörigas önskemål, t.ex. vid val av musik. Samtidigt är det viktigt att vara medveten om att det inte går att få vilka önskemål som helst infriade då gudstjänsten följer en av kyrkan fastställd ritual. Prästen är ansvarig för begravningsgudstjänstens innehåll och utförande. Det faller på prästen att i samråd med anhöriga välja exempelvis psalmer. Begravningsgudstjänsten ska föregås av samtal mellan den präst som ska leda gudstjänsten och de anhöriga.

Begravningsgudstjänster i Svenska kyrkan är offentliga. Det innebär att de är öppna för alla oavsett om anhöriga önskar ha begravningen i enskildhet eller inte.

SVENSKA KYRKAN

Hemsida: www.svenskakyrkan.se

Frikyrkosamfund i Sverige

De svenska frikyrkosamfundens ceremonier inför döden, vid dödsfall och begravning följer i stort samma ordning som Svenska kyrkans. Medlemmar i frikyrkor kan också vara anslutna till Svenska kyrkan.

De olika samfunden har egna eller gemensamma handböcker där ordningarna finns.

De frikyrkliga samfunden i Sverige som tillhör Sveriges Frikyrkosamråd och/eller Sveriges Kristna Råd är:

- Adventistsamfundet
- Evangeliska Frikyrkan
- Frälsningsarmén
- Metodistkyrkan
- Pingst – Fria församlingar i samverkan
- Svenska Alliansmissionen
- Svenska Baptistsamfundet
- Svenska Missionskyrkan
- Vineyard Norden

Dessutom finns en rad självständiga församlingar i samarbete med rörelser som Livets Ord m.fl.

Bahá'i-samfundet

Bahá'í är en världsomspännande, politiskt obunden, religiös rörelse som nu finns representerad över praktiskt taget hela jorden. Den grundades i Persien av Bahá'u'lláh (1817-1892) som för bahá'ier är Guds Uppenbarare för vår tidsålder. Bahá'í syftar till att skapa förståelse, samförstånd och solidaritet mellan folk av olika nationalitet, kultur och religion, för att på så vis lägga grunden till en bestående världsfred.

Grundtankar i Bahá'iers tro

Bahá'ierna lär att Gud är en och att Gud är den ursprungliga skapande källan som är alltings yttersta orsak. Men hans väsen överstiger människans fattningsförmåga.

De olika religionerna har närmat sig Gud på olika sätt. Människan lär genom olika gudomliga sändebud som Buddha, Krishna, Jesus, Muhammed och Bahá'u'lláh. Sändebuden är till sitt väsen fullkomliga människor och utrustade med ofelbar auktoritet. Varje historisk tid har sitt sändebud som centralgestalt.

Förutom en förnyelse av den kärna av andliga sanningar som i olika form återfinns i alla de stora religionerna, förkunnade Bahá'u'lláh progressiva sociala läror som för sin tid var mycket radikala. Bland dessa kan nämnas självständigt sökande efter sanning, harmoni mellan vetenskap och religion, frigörelse från fördomar (beträffande ras, nationalitet, religion, samhällsklass etc.), jämställdhet mellan könen, allmän skolutbildning, avskaffande av extrem rikedom och fattigdom, ett internationellt hjälpspråk m.m.

Dessa idéer delas idag av en mängd andra religiösa och humanitära rörelser och organisationer och i Sverige, liksom i andra länder, samarbetar Bahá'í med dessa. Internationella Bahá'í-samfundet blev 1948 erkänt som icke-statlig organisation av FN och 1970 medlem med rådgivande ställning i FN:s Ekonomiska och Sociala Råd (ECOSOC) samt (1976) i FN:s Barnfond (UNICEF).

Bahá'i-lärens grundprinciper:

- Det finns bara en Gud
- Människligheten är en enda familj
- Alla de stora religionerna har samma gudomliga källa

Snabbfakta

- Spridning och antal: Över fem miljoner, spridda över hela världen.
- Grundad: I Persien av Bahá'u'lláh (1817-1892). Yngsta världsreligionen.
- Grundtankar: Skapa förståelse, samförstånd och solidaritet mellan folk.
- Helig skrift: Kitáb-i-Agdas och Kitáb-i-ÍQAN.

Bahá'í-religionens spridning

Bahá'i, beskriven som den yngsta världsreligionen i Nationalencyklopedin och andra uppslagsverk, har anhängare i alla jordens länder och dess litteratur finns översatt till över 800 språk. Totalt finns över fem miljoner bahá'ier från fler än två tusen olika folkslag, kulturer och etniska minoriteter bosatta på mer än 110 000 platser över hela världen.

Bahá'í-religionen har inget prästerskap utan leds av demokratiskt valda råd. Utöver det Nationella andliga rådet, som svarar för den övergripande verksamheten, finns 23 lokala andliga råd i landet. Samfundets internationella styrelse har sitt säte på Karmelberget i Haifa, Israel.

Totalt finns i Sverige drygt tusen medlemmar bosatta i ca 100 kommuner.

Bahá'í-lärens syn på döden och livet efter detta

Själens, som kommer till uttryck i den medvetna personligheten, är odödlig. Vid döden upplöses organismen medan själen frigörs och fortsätter sin utveckling i en andlig dimension som inte kan beskrivas utifrån vår materiella utgångspunkt. Själens fortsatta utveckling är beroende av de moraliska och andliga kvalitéer som utvecklats under jordelivet, men också av gudomlig nåd. För bahá'ier är därför begravningen egentligen inte en sorgehögtid, även om att skiljas från den bortgångne naturligtvis är smärtsamt för de anhöriga. Upplyftande texter och böner, uppenbarade av Bahá'u'lláh till uppmuntran och stöd, finns översatta till svenska och kan användas vid begravningen.

Före dödsfallet

Bahá'ier ska upprätta ett testamente. Ofta anges i testamentet att personen önskar en bahá'í-begravning. Inga sakrament eller ceremoniella föreskrifter finns i samband med att en person ligger för döden.

Efter dödsfallet

Kroppen ska begravas inom en timmes resväg från platsen för dödsfallet, oavsett transportsätt.

Obduktion och balsamering

Ingen invändning finns mot obduktion, inte heller mot organdonation eller användande av kroppen för medicinska ändamål, förutsatt att kroppen visas tillbörlig respekt och begravs. Kroppen får inte balsameras eller kremeras.

Ceremonier som omger en begravning

Hur ceremonin utformas avgörs av familjen med bistånd av det lokala andliga rådet.

Det kan vara med eller utan musik och med eller utan mat. I bahá'í finns inte heller någon särskild begravningsförrättare eller något prästerskap. En särskilt föreskriven begravningsbön ska dock läsas.

Det finns idag (2010) särskilda gravkvarter för bahá'ier på ett drygt tiotal kyrkogårdar i Sverige.

Särskilda önskemål

Den avlidne kan i testamente eller på annat sätt ha uttryckt önskemål om att kroppen ska svepas i en svepning av silke eller bomull, att begrav-

ningen ska ske i en kista av kristall, sten eller fint (hårt) trä, att den döde ska ha en ring med en särskild inskription på ett finger och att denne ska begravas med ansiktet vänt mot Bahjí (den plats där Bahá'u'lláh är begravd – utanför Akká i norra Israel). Dessa särskilda önskemål är för närvarande ett krav endast för bahá'ier av iransk härkomst.

Mot bakgrund av ovanstående är det önskvärt för bahá'ier att ha tillgång till en egen gravplats (gravkvarter) och att gravkapell (eller motsvarande) inte är smyckat med symboler från andra religioner, även om detta inte är ett krav.

BAHAISAMFUNDET
Örjan Widegren, Sekreterare
Solhagavägen 11,
163 52 Spånga
Tel: 08–21 51 90
E-post: secretariat@bahai.se
Hemsida: www.bahai.se

Uppgifterna är granskade av Bahá'í-samfundet, Örjan Widegren, 2010.

Buddhismen

Buddha – Siddharta Gautama – levde ca 500 år f.Kr. i norra Indien. Buddha betyder ”den upplyste” eller ”den uppvaknade”. Buddhas liv och undervisning utgör ett exempel för buddhisten att liksom han rena sig från förmörkelser och förverkliga *upplysningen (nirvana)*, upplevelsen av sinnets och världens sanna natur, ett tillstånd av gränslös visdom och medkänsla för alla varelser utan åtskillnad.

Buddhismen har spritts till nästan hela Asien. Under 1900-talet kom den även till Europa, Amerika och andra världsdelar. Buddhismens yttre former anpassar sig efter olika kulturer men den inre kärnan, Buddhas lära, har förblivit densamma.

Grundtankar i buddhistisk tro

Alla levande varelser har den s.k. Buddhanaturen inom sig och därmed möjligheten att nå upplysningen, *nirvana*. En av de viktigaste livsreglerna för en buddhist är därför att respektera och skydda allt liv, även den minsta insekt.

Alla materiella ting och alla levande varelser är obeständiga. Varelserna själva skapar genom sina handlingar, *karma*, förutsättningar för nuvarande och kommande liv. Människor har särskilda möjligheter att genom egna ansträngningar, etiska handlingar, meditation och ett kärleksfullt sinne lag befria sig från inre hinder som binder dem vid kretsloppet av födelse och död, *samsara*.

Buddhismen som religion omfattar hela livet med etiska regler, filosofi, kultur, o.s.v. och genomlysas av ett andligt förhållningssätt. Levnadssättet förs vidare från generation till generation av andliga företrädare genom människornas sociokulturella sammanhang.

Människolivet börjar i befruktningsögonblicket. Därför har man lika mycket respekt för ett foster som för barn och fullvuxna människor. Buddhister väljer själva sin diet, många är vegetarianer, andra äter även kött och fisk.

I samband med dödsfall ska en andlig lärare vara närvarande för att utföra en ceremoni. Enligt vissa buddhistiska traditioner kan dödsprocessen fortsätta i kroppen även efter att hjärtat har

snabbfakta

- Grundad: I Indien av Buddha, Siddharta Gautama, ca 500 år f.Kr.
- Grundtankar: Respekt för allt liv, även minsta insekt. Alla materiella ting och levande varelser skapar genom sina egna handlingar förutsättningar för nuvarande och kommande liv.
- Helig skriftsamling: Tripitaka.

stannat, i vissa fall i flera dagar. Att flytta kroppen eller göra ingrepp är därför olämpligt. Tillstånd till detta ska inhämtas hos läraren, ordensmedlem eller anhöriga. Sorgens färg är i vissa traditioner vitt, i andra svart.

Före dödsfallet

När en person är döende förekommer det stora skillnader i sederna för olika buddhister och buddhistiska inriktningar från olika länder. Inför varje dödsfall bör därför den döendes eller de anhörigas önskemål beaktas. Dödsprocessen är en mycket viktig del i en aktiv buddhists liv. Döden innebär inte att livet är slut, bara att ett kapitel avslutas, innan ett annat påbörjas. Den fysiska kroppen dör medan sinnet eller medvetandet fortsätter sin aktivitet i en annan form.

En döende buddhist bör själv få bestämma var hon helst vill dö och detta ska i möjligaste mån beaktas. Det är viktigt att det sker i enskilt rum, där det kan finnas ett bord och en vit duk med plats för en buddhabild, ljus, rökelsekar eller blommor. Bordet får inte användas för icke-religiösa ändamål.

I samband med döendet är det viktigt att någon ordensmedlem, munk, nunna eller buddhistisk lekman utför en ceremoni eller läser ur en skrift. Det är att föredra att det är en person som står den döende nära och vars röst denne känner väl.

Det är av stor betydelse att alla inblandade; anhöriga och även vårdpersonal hjälper till att skapa en lugn och fridfull stämning i rummet. Detta bidrar till att den döende går in i döden med ett lyckligt och rofyllt sinne. Det kan leda henne till nirvanas sfär eller vidare till en gyn-

sam återfödelse. Mediciner som trubbar av medvetandet ska i möjligaste mån undvikas.

Efter dödsfallet

Efter det att döden inträtt kan en buddhistisk andakt förrättas av någon (vid dödstillfället närvarande) andlig företrädare eller nära vän till den döde.

Kroppen har varit sinnets hem under livet och det är viktigt att den behandlas med respekt. Enligt vissa buddhistiska traditioner bör kroppen inte vidröras omedelbart efter döden.

Det förekommer särskilt bland invandrade till Sverige att många anhöriga och vänner vill besöka den döde före begravningen. Det är önskvärt att möjlighet ges till detta. Ceremonier kan också önskas när kroppen förvaras i bårhus eller bisättningslokal.

Obduktion, transplantation och balsamering

Vad gäller obduktion och transplantation önskar man att dessa ingrepp undviks så långt möjligt om inte patienten själv eller dennes anhöriga har lämnat sitt tillstånd. Rättsmedicinsk undersökning accepteras vid mord eller liknande händelse.

Balsamering får förekomma, om det är nödvändigt av sanitära skäl. Vid balsamering av Theravadamunkar eller -nunnor ska detta utföras av person med samma kön som den avlidne.

Svepning och svepdräkt

För alla munkar och nunnor gäller särskilda regler för tvättning och svepning, detsamma gäller lekmän från vissa buddhistiska traditioner. Gemensamt är att det utförs av personer av samma kön som den avlidne. Övriga lekmän tvättas och sveps vanligtvis på svenskt sätt.

Kista och begravningssätt

Vanlig svensk kista används. Vanligaste begravningssättet är kremation, men även jordbegravning förekommer. Någon religiös bestämmelse beträffande begravningssättet finns inte. Främst kineser och vietnameser väljer jordbegravning.

Begravningsceremoni

Begravning och kremering ska ske så snart som möjligt efter dödsfallet.

Begravningen förrättas som regel av en eller flera munkar eller annan företrädare som anpassar ceremonin i varje enskilt fall.

Det förekommer att anhöriga, i samband med att kistan körs till platsen för begravningen, har önskemål om att man passerar den avlidnes bostad och att processionen stannar för en kort bön. Kistan kan dekoreras med buddhistiska symboler som lärans hjul och buddhabilder utförda i papp eller papper. Dessa följer med kistan vid kremation.

Begravning sker i lokal utan kristna symboler. Rökelse och ljus tänds på altaret. Altaret smyckas med blommor, buddhabild och andra buddhistiska symboler. Man läser bl.a. ur buddhistiska skrifter och eventuellt spelas (inspelad) musik, t.ex. meditationsmusik.

Gravsättning

Både urn- och jordbegravning av buddhister förekommer samt spridning av aska. Det finns önskemål om enskilda begravningsplatser för buddhister och möjlighet att dela askan för att den ska kunna gravsättas på två olika platser, även på två platser inom Sverige. Gravsättning av aska kan ske i urngrav, minnes- och asklund eller genom spridning på plats den avlidne önskat. Vissa vill transportera urnan till något asiatiskt land. Observera att det för vissa åtgärder krävs länsstyrelsens godkännande. Att förvara askan i hemmet kan vara ett önskemål men är inte tillåtet enligt svensk lag.

SVERIGES BUDDHISTISKA SAMARBETSRÅD (SBS)
Erstagatan 31
116 36 Stockholm
Tel: 076–205 27 09
Hemsida: www.buddhism-sbs.se

Uppgifterna är granskade och reviderade av Sveriges Buddhistiska Samarbetsråd, 2010.

Hare Krishna

Hare Krishna är en ortodox inriktning av hinduismen.

Före dödsfallet

En rättroende Hare Krishna vill dö i Indien, på en helig plats i närheten av floden Ganges. Om det inte går, vill man tillbringa sista tiden i hemmet.

En döende bör om möjligt ligga med huvudet mot öster. Om det inte är möjligt bör huvudet inte vara vänt mot norr, eftersom sömnen då blir dålig.

Den döende bör ha eget rum där hon kan omge sig med bilder på Krishna, rikligt med blommor, Hare Krishna-musik och rökelse. Om den döende är strängt religiös vill hon inte att familjen eller andra nära vänner är med vid dödsögonblicket. Det kan då finnas risk att hon tänker på dem istället för på Krishna och själen får en sämre boning i den andliga världen, än om hon i lugn och ro kunnat tänka på Krishna.

Efter dödsfallet

Det bör vara stilla i rummet just när döden inträtt. Själen svävar då över kroppen innan den lämnar den helt. Läsning ur skrifterna ska pågå under tiden. Först därefter får kroppen tvättas av en Hare Krishna-präst eller sjukvårdspersonal.

Inga speciella regler gäller för tvättningen, förutom att munnen bör sköljas ur. Före, under och efter dödens inträde sjungs vanligen lovsånger till Krishna.

Begravningsätt

Alla vuxna ska kremeras medan barn kan jordbegravas om föräldrarna önskar det.

Obduktion och balsamering

Obduktion undanbedes om den inte är nödvändig för att fastställa dödsorsak vid brott eller enligt lag. Det är viktigt att obduktionen inte sker direkt efter dödsfallet, då själen svävar över kroppen innan den lämnar den. Balsamering anses inte nödvändig. Svenska bestämmelser accepteras.

Svepning och svepdräkt

Den döde kläs i rena, vita bomullskläder. Sen täcks kroppen med ett vitt bomullslakan som byts ut när den döde förs till kremering. Ovanpå lakanet läggs ett bomullsband med texten "Hare Krishna". För unga är bandet rött, för gamla vitt.

Snabbfakta

- Grundad: Av indiern Srila Prabhupada (1896-1977).
- Inriktning: Ortodox riktning av hinduismen.
- Grundtankar: Religionen genomsyrar den troendes hela liv, där man varje dag försöker hålla sig på en andlig medvetandenivå.
- Helig skrift: Bhagavad-gita.

Kistan

Kistan dekorerar på samma sätt som kroppen, med ett vitt bomullslakan och bomullsband med texten "Hare Krishna". Den dekorerar även med blommor och gröna blad.

Begravningsceremoni

Begravningsakt i svensk mening förekommer inte. Däremot förbereds kremationen av en Brahmin eller av den dödes äldsta bror och krematoriet dekorerar rikligt med blommor. Under kremationen vill de sörjande vara i närheten av kremationsugnen. Man läser ur de heliga skrifterna och utför ceremonier.

Gravsättning

Helst ska askan spridas i någon helig flod i Indien. Är det inte möjligt kan askan gravsättas i minneslund, placeras i kolumbarium eller urngrav.

Hare Krishna gör inte anspråk på särskild begravningsplats. Vid gravsättning av askan arrangeras en enkel ceremoni av anhöriga.

Minnesvård

Det finns inga föreskrifter om minnesvård eller gravsten. Det råder full frihet för anhöriga att utforma minnesvården inom ramen för kyrkogårdens bestämmelser.

ISKCON Hare Krishna Center

Fridhemsgatan 22

112 40 Stockholm

Tel: 08-25 17 42, 076-216 88 74

E-post: info@harekrishnastockholm.com

Hemsida: www.harekrishnastockholm.com

Uppgifterna är granskade och reviderade av Hare Krishna Center 2010.

Hinduismen

Hinduismen är en av de äldsta kvarlevande religionerna och har många och stora riktningar som var och en kan betraktas som olika religioner. Namnet kommer från floden Indus som på persiska blir Hindu.

Hinduismen har växt fram under tre årtusenden. Den har ingen känd grundare och ingen profet, den går inte tillbaka till en gudomlig uppenbarelse vilken upphöjts till norm för tro och livshållning.

Yttre religiösa former har inte någon väsentlig betydelse, därför har den ingen speciell kyrklig struktur eller institutionsform och ingen fastställd trosbekännelse. Man är tolerant mot olika trosuppfattningar.

Hinduismen är den dominerande religionen i Indien med fler än 900 miljoner anhängare. I Sverige uppskattas antalet hinduer till omkring 7 000. De i Sverige som bekänner sig till hinduismen kommer i första hand från Indien, Sydostasien och Uganda.

Grundtankar inom hinduismen

Hinduismen är i högsta grad en skriftreligion, där de vid skilda tider tillkomna skrifterna på sanskrit står i centrum för fromheten. De heliga skrifterna uppfattas som gudomliga uppenbarelser.

Tonvikten i hinduismen ligger på hur man lever. Hinduerna upplever att det överallt och i allt finns en gudomlig kraft, *Brahman*, världssjälens. Den kan aldrig dö eller förstöras.

Människans själ, *atman*, är en del av världssjälens. Vid döden befrias själen från kroppen och den flyttar över i en ny kropp som just ska födas, i ett evigt kretslopp. För hinduen är det stora målet "*moksha*", befrielse från det kretslopp av födelse-död-återfödelse som kallas "*samsara*" och själens återförening med världssjälens Brahman.

Okunnighet håller människan fängslad i kretsloppet. Man uppnår frigörelse och kunskap när man rätt förstår verkligheten. Det finns också en handlingens väg till frigörelse genom det arbete vi utför och de plikter vi fullgör i vårt liv här i världen. Villkoren i varje existens bestäms av gärningar "*karma*" som man utfört i en tidigare existens. Hinduism är inte bara en religion, utan också

Snabbfakta

- Grundad: Ingen känd grundare eller profet. En av de äldsta kvarlevande religionerna som växt fram under tre årtusenden.
- Medlemmar i världen: ca 900 miljoner.
- Medlemmar i Sverige: ca 7 000.
- Helig skrift: Vedaböckerna.

ett socialt system. Redan tidigt framträder i de indiska texterna en uppdelning i olika funktioner i samhällslivet.

Kastsystemet, som man nu går ifrån allt mer och som dessutom är officiellt avskaffat i Indien, utvecklades ur en indisk, hierarkisk samhällstruktur där släktgrupper skildes åt, bl.a. genom regler för äktenskap och måltidsgemenskap.

En del hinduer anser att vördnaden för alla levande varelser kräver att de ska vara vegetarianer. Vördnaden för kon är en symbolisk vördnad för livet och för alla djur.

Många hinduer undviker kroppskontakt och hälsar inte genom att skaka hand utan genom att föra ihop sina händer och buga lätt.

Familjen är en stark enhet där de hinduiska traditionerna förs vidare. Äktenskapet är till för att man ska fostra varandra andligt och en skilsmässa är onaturlig.

Före dödsfallet

Den döende bör om möjligt få vistas i ett eget rum. Där bör finnas uppsatta gudabilder och ett altare. Läsning ur de heliga hinduiska skrifterna och lovprisning av Guds namn (*Kirtan*) ska förekomma i slutskedet, till det att döden inträtt.

Om inga präster – *brahmin*er – finns tillgängliga kan läsningen ske via elektroniska medier.

Efter dödsfallet

Den döde kan tvättas av sjukvårdspersonalen under det att en ceremoni hålls. Under tvättningen ska den döde hela tiden vara vänd mot öster och en brahmin läsa valda delar ur Bhagavad-gita. Den som utför tvättningen bör vara av samma kön som den döde.

Obduktion och balsamering

Hinduer är motståndare till ingrepp i kroppen och tillåter obduktion endast om det är helt nödvändigt.

Det gäller särskilt "helig man, *sadhus*" kropp. Vid självmord är dock obduktion tillåten.

Svepning och svepdräkt

Hinduerna vill helst att någon ur familjen ska klä den döde i en svepdräkt av vit bomull. Därefter täcks den döde av en "*chadder*", ett bomullstyg dekorerat med Guds namn. Under hela svepningsakten läser en brahmin eller annan hindu ur *Bhagavad-gita*. Den som sveper bör vara av samma kön som den döde.

Kista och kistläggning

Svensk kista används. Inga bestämda regler finns för kistläggning.

Begravningsätt/akt

Kremation är det vanligaste begravningssättet och bör helst ske inom 24 timmar efter dödsfallet eller så snart som möjligt. Begravningsceremoni i vanlig mening förekommer inte.

Innan kremationen äger rum bör förberedelser för denna akt få vidtagas av en *brahmin* eller av den dödes äldsta bror.

Under kremationen förekommer ceremonier utförda av de sörjande vilket gör att de vill befinna sig i närheten av kremationsugnen under tiden kremationen pågår.

Efter kremeringen behövs en lokal för en enkel ceremoni. Denna ceremoni kan också hållas i den avlidnes hem eller hos någon anhörig. Man dekorerar ett altare med hinduiska kännetecken i form av avatarbilder och religiösa symboler.

Gravsättning

Askan ska helst spridas i en flod eller annat rinnande vatten. Vid spridningen förekommer en enkel ceremoni.

Det är vanligt att man vill spara en del av askan för spridning i floden Ganges vilket numera efter ansökan är möjligt.

Ansökan om spridning av aska i vattendrag samt ansökan om delning av askan görs vid länsstyrelse.

Gravsättning av askan kan också ske i minneslund eller i urngrav på allmän svensk begravningsplats.

Begravningsplats

På Strandkyrkogården i Skrubba, Tyresö, finns sedan något år tillbaka en Hinduisk begravningsplats. Begravningsplatsen är avgränsad från övriga kyrkogården och kan även användas av Sikher.

Att sörja

Under de närmaste tolv dagarna efter ett dödsfall ska de närmast sörjande inte arbeta och inte gå i skolan. En änking/änka ska under den närmaste månaden efter dödsfallet inte lämna bostaden.

Humanisterna

Humanisterna är ett profant samfund för människor som, obundet av religion, vill bygga sin livssyn och etik på medmänsklighet, eget kritiskt tänkande och en uppfattning av världen och tillvaron som har stöd i vetenskaplig forskning.

Humanisterna framhåller och tar vara på människans behov av traditioner och ceremonier för att skapa gemenskap och högtid. Speciellt markant framstår dessa behov vid avgörande skeden i livet som födsel, val av livskamrat och död.

Humanisterna vill medverka till att tillmötesgå dessa behov så att människor, som inte omfattar en kristen eller annan religiös tro, kan få dem tillfredsställda på ett för dem ärligt sätt och under värdiga former.

Syftet med en humanistisk begravningsceremoni är tvåfaldig. Det första är att lyfta fram den bortgångnes liv och personlighet och av respekt för en människas liv förmedla ett sista avtryck. Det andra är att ge anhöriga och andra närstående en form för att bearbeta sin förlust.

Ambitionen är att en humanistisk begravning ska utgöra ett icke-religiöst alternativ som ger en garanti för en värdig och ideologisk ceremoni.

Huvudmannen för begravningsverksamheten har skyldighet att tillhandahålla lokal/kapell för konfessionslösa begravningar. Religiösa symboler ska kunna döljas eller avlägsnas. En del kommuner tillhandahåller eller bekostar officiant.

För en humanistisk begravning är friheten mycket stor. Den kan utformas precis så enkelt eller så omfattande som man önskar. Största möjliga respekt bör visas den avlidnes vilja i den mån denna kommit till uttryck skriftligt eller muntligt.

Före dödsfallet

Att få samtala med någon med samma humanistiska livsåskådning om den förestående döden kan vara ett stöd. Många vill avsluta livet tillsammans med närstående, ibland med diktläsning eller till musik ur ett rikt kulturarv.

Den svenska högtidsboken (ISBN 91-7221-094-X), utgiven av Humanisterna på förlaget En bok för alla, innehåller ett rikt urval av lämpliga sånger och dikter. Boken finns att låna på bibliotek.

Humanisterna kan via sin hemsida erbjuda ett antal utbildade officianter som finns över

snabbfakta

- Grundad: IHEU, 1952, paraplyorganisation för de olika ländernas egna, fristående organisationer.
- Medlemmar i Sverige: ca 5 000.
- Grundtankar: Icke – religiöst alternativ som bygger på etik, medmänsklighet och tro på vetenskapliga fakta. Tillvaratar ceremoniella traditioner utan bindning till religion.
- Att läsa: Den svenska högtidsboken.

hela landet. För mer information, besök www.humanisterna.se/ceremonier.

Efter dödsfallet

Har den döde uttryckt sin önskan kring begravningens utformning hjälper Humanisterna till att skapa och genomföra den speciella akten. Finns inget önskemål strävar Humanisterna efter att ceremonin ska överensstämma med den avlidnes livssyn. Man presenterar förslag på olika ceremonier för de anhöriga och tillsammans utformas en personlig begravning som känns rätt för de efterlevande. Anhöriga upplever ofta ceremonin som ljus och vacker, vilket skänker tröst i sorgen. När begravningen motsvarar den avlidnes sätt att leva kan de anhöriga känna förankring, närvaro och äkthet i ceremonin.

Svepning och svepdräkt

Den dödes önskemål om klädsel ska respekteras. Den döde kan kläs i egna kläder, nattlinne, uniform eller annat som symboliserar personens sätt att leva och vara. Blommor, kvistar eller annat som man vet att den döde tyckt om kan läggas intill den döde eller i kistan. Anhöriga, vänner och föreningsmedlemmar ska ges möjlighet att ta farväl om den döde önskat det.

HUMANISTERNA

Box 162 41

103 24 Stockholm

Tel: 08–508 622 90 kansli

E-post: kansli@humanisterna.se

Hemsida: www.humanisterna.se

Uppgifterna är granskade och reviderade av Humanisterna 2010.

Islam

Islam är en universell religion med fler än 1,2 miljarder anhängare. Ordet Islam är arabiska och betyder bokstavligen fred eller frid. Den religiösa betydelsen är däremot underkastelse, överlämnande och lydnad inför Gud (Allah).

Vid andra världskrigets slut fanns endast ett fåtal muslimer i Sverige. På senare år har de beräknats till fler än 500 000 personer men uppgiften är osäker.

Muslimerna kommer bl.a. från Turkiet, f.d. Jugoslavien, Iran, Irak, Pakistan, nordafrikanska stater samt Mellanöstern. De talar inte alltid samma språk, har skilda kulturbakgrunder, olika utbildning och livserfarenhet och har inte heller samma politiska uppfattning. Denna nationella mångfald är i och för sig inget problem – en sak är gemensam – man är muslim. Det gemensamma religiösa språket är arabiska.

Muslimer anser att den som har en muslimsk far eller där båda föräldrarna är muslimer är född muslim. Det gäller hela livet, även om man inte utövar sin religion.

Det är egentligen främmande för Islam att bilda församlingar, men för att passa in i det svenska systemet har man organiserat sig i större riksorganisationer.

För att kunna föra muslimsk tradition vidare och följa dess föreskrifter är man beroende av lokaler som samlingspunkt för utbildning och gemensamma bönestunder.

I dag finns i Sverige närmare femton moskéer som är byggda för sitt ändamål plus ett stort antal s.k. lägenhets- och källarmoskéer.

Grundtankar inom islam

Gud är alltings skapare, upprätthållare och domare. Hans vilja har gjorts känd genom profeter, t.ex. Abraham, Moses, Jesus och sist Muhammed. Muhammed menade att det gudomliga budskapet förvanskades inom judendom och kristendom och därför har Mohammed förmedlat Guds slutliga uppenbarelse, *Koranen*, till människorna.

Människan är det förnämsta Gud har skapat. Alla människor är lika inför Gud, oberoende av hudfärg och om man är rik eller fattig. Muslimen har att följa de regler och lagar Gud uppenbarat i

snabbfakta

- Spridning och antal: Universell religion med fler än 1,2 miljarder anhängare.
- Medlemmar i Sverige: ca 500 000.
- Medlemskap: Den som har en muslimsk far eller där båda föräldrarna är muslimer är född muslim.
- Huvudinriktningar: Sunna och Shia.
- Helig skrift: Koranen.

Koranen. Den som bryter mot dessa måste be om förlåtelse och göra bot och bättring.

Några av de viktigaste buden i muslimsk tro

Genom att ständigt upprepa *trosbekännelsen* vittnar människan om sin tro. Fem gånger om dagen bör en troende förrätta *bön*. Man kan be var som helst, men fredagens samlingsbön bör ske i moskén.

Bönetiderna kan flyttas eller sammanföras för att passa olika situationer.

Under en hel månad, *Ramadan*, ska en muslim *fasta* och då avhålla sig från mat, dryck och sexuellt umgänge från gryningen till solens nedgång. Sjuka, havande eller ammande kvinnor, barn som inte nått puberteten och långväga resenärer behöver inte fasta. Ramadan infaller vid olika tidpunkt eftersom den muslimska tideräkningen följer månen. Alla har skyldighet att dela med sig av sitt överflöd genom *alimosor* till mindre lyckligt lottade. Genom *vallfärden* till helgedomen i Mecka markeras muslimernas samhörighet med varandra.

Islam är inte endast en tro, utan en livsstil och en samhällsordning där man inte skiljer mellan religion och samhällsfrågor. Regler och förpliktelser för en muslimsk livsföring finns i Koranen och i traditionen.

Det är förbjudet för muslimer att äta svinkött och dricka alkoholhaltiga drycker. Slakt av djur måste ske på noggrant föreskrivet sätt.

Inom familjemoralen finns djupt grundade förhållningssätt, t.ex. relationen man – kvinna, barnens uppfostran, skilsmässa etc. Eftersom

Abraham fick befallningen att omskära sin son låter muslimer omskära sina söner. Detta bör ske en vecka efter födelsen, men kan även ske senare. Kvinnlig omskärelse (förbjuden enligt svensk lag) är en afrikansk tradition som det inte finns grund för i Koranen.

Dop förekommer inte inom Islam. Alla barn som dör anses komma till paradiset.

Inom Islam finns flera olika inriktningar. Splittning uppstod då man skulle välja Muhammeds efterträdare.

Huvudinriktningen är *sunna*, vilket på arabiska betyder *tradition*. De flesta muslimer är *sunniter*. En mindre huvudriktning är *shia*. *Shiiterna* vill behålla ledarskapet inom Muhammeds släkt. För flera av riktningarna inom shia gäller att imamen är en gudomligt ledd, ofelbar ledare och auktoritet på religionens område och också i alla andra avseenden.

Ismailiter är en samlingsbenämning för dem som räknar att den sjunde imamen var Ismail.

Ahmadiyya-rörelsen grundades i slutet av 1800-talet. Rörelsen bedriver mission och har sitt centrum i Pakistan. Medlemmarna i *Ahmadiyya*-rörelsen betraktas av andra muslimska grupper som icke troende muslimer.

Alla inom Islam förekommande riktningar finns representerade i Sverige.

Vård vid sjukdom

Mediciner som innehåller alkohol får ej intas. *Ahmadiya*-muslimer har inte detta förbud, däremot vill *Ahmadiya*-muslimer veta vem blodet kommer från vid blodtransfusion.

Alla muslimer motsätter sig abort förutom när modern är i livsfara.

Före dödsfallet

Ett allmänt önskemål hos muslimer är att de vill dö i sitt hem omgivna av sina närstående. Vissa kan också önska att få dö i någon av de heliga städerna Mecka och Medina eller i sitt hemland, om det är praktiskt genomförbart.

Den döende bör få ligga i ett enskilt rum som ska vara fritt från andra religiösa symboler än

muslimska och så tyst att det går att läsa ur Koranen. Anhöriga och vänner ska beredas tillfälle att närvara. Man ska inte lämna en döende ensam, däremot ska dennes önskan om att få vara i fred respekteras.

Förberedelserna inför döden består i att en imam eller annan religiöst kunnig och betrodd person samtalar med den döende om religiösa frågor. Vid detta tillfälle får den döende möjlighet att uttala den muslimska trosbekännelsen; ”Det finns ingen Gud utom Gud och Mohammed är Hans sändebud”. Om den döende inte själv förmår att uttala trosbekännelsen, kan en närvarande muslim göra det bredvid honom.

En imam ska se till att den döende upprättar sitt testamente, om detta inte gjorts tidigare.

Begravningsätt

De olika riktningarna inom Islam har i huvudsak samma syn på begravningsceremonin.

Endast jordbegravning förekommer. Den muslimska tron förbjuder bestämt kremering eller annan medverkan till kroppens förintelse. Begravning ska ske så snart som möjligt, helst inom 48 timmar.

Efter dödsfallet

När döden inträder, ska den döendes ansikte vara vänt mot Mecka. Efter det att dödsfallet konstaterats, läser man ur Koranen. Läsningen kan fortsätta tills den döde hämtas från dödsplatsen till bårhus eller annan bisättningslokal.

Helst ska tvättning av den döde påbörjas omedelbart efter dödsfallet. Kvinnliga döda tvättas av en kvinna och manliga döda av en man. Om en imam finns tillgänglig sköter denne tvagningen, om inte, får den göras av annan muslim.

Tvagningsceremoni: Man tvättar den avlidne med vatten och tvål. Först tvättas den dödes huvud och kroppens högra halva, därefter den vänstra. De kroppsdelar som används vid bön tvättas sist (armar och ben). Den döde får inte vändas på magen utan ska hela tiden ligga på rygg. Under ceremonin läses ur Koranen. När tvagningen är klar smörjs kroppen med kamferolja eller parfym.

Avlidna barn tas om hand på samma sätt som vuxna såvida de inte är dödfödda.

Tvagning/svepning beräknas pågå under en halv dag. Inga andra ceremonier förekommer före begravningen.

Obduktion och balsamering

Inom Islam är attityden till obduktion negativ. Undantag görs endast vid mycket sällsynta sjukdomar där obduktionen kan bidra med ökad kunskap för att lindra lidandet för andra som har samma sjukdom som den döde. Undantag görs också vid mord då den exakta dödsorsaken måste fastställas.

Balsamering accepteras endast då lagen föreskriver att det är nödvändigt för transport till utlandet. Vid både balsamering och obduktion gäller att inga organ får avlägsnas från den döda kroppen.

Svepning och svepdräkt

Efter tvagning och smörjning sveps kroppen i vitt tyg, helst utan sömmar. Män sveps i tre lager tyg och kvinnor i fem lager. Saknas tyg utan sömmar kan lakan användas.

Om den döde företagit pilgrimsfärden till Mecka, är det vanligt att pilgrimsdräkten, som består av två lakan, används som svepning. Materialet måste vara av bomull, silke får ej förekomma.

Kista och kistläggning

Muslimerna begravs vanligen utan kista men kan av arbetsmiljöskäl vara tvungna att acceptera en sådan. I de fall man inte använder kista placeras kroppen på en bår. Används en kista ska den vara mycket enkel. Den döde placeras liggande på den högra sidan med armarna korslagda. Efter kistläggning förrättas bön av de närvarande.

Förrättningslokal

I moské eller utomhus vid graven.

Begravningsakten

Begravningen sker som regel efter middagsbönen. Ingen blomstersmyckning eller annan dekoration av kistan eller båren.

Kistan/båren bärs till graven på axlarna av män. Om det är långt kan bärarna bytas ut.

Som regel följer endast män den döde till graven vilket också gäller om den döde är en kvinna. Kvinnor får besöka graven senare.

Ingen i processionen får gå före kistan, endast bakom eller bredvid.

Akten äger rum vid graven och den inleds med gemensam bön där alla närvarande är stående.

Gravsättning

Kistan sänks i graven som ska vara grävd så att den dödes ansikte är vänt mot Mecka. Alternativt hjälps man åt att lägga den döde i graven så att den döde vilar på kroppens högra sida med ansiktet vänt mot Mecka. Ofta gör man ett tak av bräder innan graven höljs. Efter bön tar var och en av de närvarande en handfull jord och håller på kistan. Därefter fylls graven igen så snart som möjligt, oftast av de närvarande muslimerna.

Gravplatsen

Muslimska församlingar är angelägna om att få egna begravningsplatser vilket idag finns på en mängd olika platser i Sverige. Dessa kan ligga i anslutning till andra begravningsplatser men ska vara tydligt skilda åt. Endast en kropp ska vila i varje grav.

Gravarna ska vara klart utmärkta så att ingen av misstag beträder graven. En enkel gravmarkör visar var gravens huvud- respektive fotända är. Gravstenar förekommer och har som regel halvmånen och stjärnan som symbol. Gravstenen får inte stå på själva graven.

SVERIGES MUSLIMSKA RÅD (SMR)

Kapellgränd 10

116 25 Stockholm

Tel: 08-509 109 23

E-post: info@sverigesmuslimskarad.se

Hemsida: www.sverigesmuslimskarad.se

Jehovas vittnen

Jehovas vittnen är ett internationellt religiöst samfund med närmare 7 miljoner medlemmar fördelade på 100 000 församlingar i 235 länder. Rörelsens svenska centrum finns i Arboga och man räknar totalt 22 500 medlemmar varav mer än 10 procent hör till invandrarförsamlingar, där bibelstudier och annan verksamhet sker på andra språk än svenska. Jehovas vittnens samlingslokaler heter Rikets sal.

Jehovas vittnens historia tog sin början i USA på 1870-talet då Charles Taze Russell och några av hans vänner började studera bibeln med speciell inriktning på Kristi återkomst. De började också söka sanningen om många andra grundläggande läror. De kom att förstå att treenighetsläran inte är biblisk utan att Jehova ensam är den allsmäktige Guden och Skaparen; att Jesus Kristus är hans första skapelse och enfödde Son och att den helige anden inte är en person utan Guds osynliga verksamma kraft.

Gruppen kallade sig tidigare för "Bibel- och Traktatsällskapet Vaktornet" men antog 1931 namnet Jehovas vittnen. I Sverige är de kända för att besöka människor i deras hem i missionerande syfte.

Grundtankar i Jehovas vittnens tro

Ett Jehovas vittne måste sköta sina ansvarsuppgifter inom familj, församling, arbete och samhälle så länge dessa inte strider mot Bibelns principer. Jehovas vittnen betalar sina skatter och följer landets lagar men de fullgör exempelvis inte värnplikten vilket i Sverige inte längre är en fråga för diskussion eftersom värnplikten i princip är avskaffad. Jehovas vittnen tar inte heller del i någon politisk verksamhet.

Jehovas vittnen tar inte del i några religiösa sedvänjor som inte har direkt stöd i Bibeln. De tar inte del i nationella helgfiranden och de tar avstånd från sådana kristna högtider som de anser ha blandats upp med obibliska sedvänjor. Man firar inte nationaldag, födelsedagar, jul, påsk, pingst, midsommar eller nyår.

Vittnena tillämpar vuxendop. Nattvarden firas på årsdagen av Jesu avskedsmåltid med lärjungarna, varvid endast de som bekänner sig tillhöra den himmelska klassen, 144 000 utvalda män

Snabbfakta

- Grundad: I USA av Charles Taze Russell, 1870.
- Spridning och antal: Universell religion med ca 7 miljoner medlemmar.
- Medlemmar i Sverige: ca 22 500.
- Helig skrift: Nya Världens översättning av den Heliga skrift.

och kvinnor som kommer att regera i himlen med Jesus, tar del av brödet och vinet. Övriga församlingsmedlemmar och inbjudna är däremot välkomna att vara med. Denna enda högtid *Åminnelsen*, infaller enligt den judiska kalendern den 14:e Nisan (april/maj) varje år.

Jehovas vittnen har gett ut en egen översättning av Bibeln som de anser överensstämmer mer med de ursprungliga grundtexterna. Nya Världens översättning av den Heliga skrift skiljer sig på en del punkter från de gängse bibelöversättningarna och publicerades på svenska 1992. Jehovas vittnen ger också ut tidskrifterna Vaktornet och Vakna som trycks varje månad på 150 språk.

I vården

Jehovas vittnen vägrar ta emot blodtransfusioner. Läkare avgör tillsammans med patienten vilken medicinsk behandling som i övrigt ska genomföras. För att utbilda läkare och sjukhuspersonal i alternativa behandlingsformer har en särskild kommitté, *Sjukhuskommittén*, som finns representerad där det finns Jehovas vittnen, inrättats. För att förvissa sig om att deras beslut följs vid medvetlöshet, bär alla Jehovas vittnen ett så kallat *Blodkort* som fritar läkare från ansvar då de respekterar Jehovas vittnens ståndpunkt. Som regel vill man inte ta emot beroendeframkallande läkemedel, man äter inte heller blodmat och motsätter sig aborter. Sjukrummet får inte innehålla religiösa symboler.

Före dödsfallet

Inga ceremonier förekommer. Besök från stödjande församlingsmedlemmar förekommer i stor utsträckning.

Efter dödsfallet

Ceremonier förekommer inte. Församlingens medlemmar ger efterlevande stöd och tröst.

Begravningsätt

Såväl jordbegravning som kremation tillämpas.

Obduktion och balsamering

Obduktion accepteras då lagen eller omständigheterna gör det nödvändigt. Ingenting i kroppen bör användas i experimentsyfte. Balsamering sker endast då det är nödvändigt av sanitära skäl.

Svepning och svepdräkt

Svepning följer svensk sed och kan göras med egna kläder eller med svepning som tillhandahålls och utförs av begravningsbyråerna enligt svensk praxis.

Kista och kistläggning

Kista väljs ur begravningsbyråns sortiment och kistläggning utförs av begravningsbyrån. Visning sker efter anhörigas önskemål.

Blomsterhyllning

Blomsterdekorationerna följer svensk tradition men kransar är sällan förekommande.

Begravningsceremonin

Begravningsceremonin äger som regel rum i Rikets sal, i ett kyrkogårdskapell utan religiösa symboler eller vid graven.

Man tillämpar inte klockringning och det förekommer att kistan inte finns med vid ceremonin. Mullkastning förekommer inte och i de fall kistan finns med ska inga levande ljus finnas runt den.

Någon ur församlingen leder begravningsakten och Jehovas vittnens ordning tillämpas med sång, bön och musik. Är det jordbegravning beger man sig till kyrkogården efter akten.

Gravsättning

Gravsättning sker på allmän begravningsplats och kan ske utan närvaro av anhöriga.

Minnesvård

Gravsten förekommer och är som regel enkel och utan symboler.

Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga

Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga, också känd som Mormonkyrkan, är ett internationellt samfund med amerikanskt ursprung. Kyrkan grundades av Joseph Smith 1830 och har sitt huvudsäte i Salt Lake City, Utah i USA.

Kyrkan är en av de kristna kyrkor som växer snabbast i hela världen. Det totala medlemsantalet uppgår idag till ca 14 miljoner, varav mer än hälften av medlemmarna bor utanför Nordamerika. I Sverige är antalet medlemmar drygt 9 000 fördelade på ca 50 församlingar runt om i landet.

Mormons bok, som översatts till mer än 100 språk och givits ut i fler än 150 miljoner exemplar, betecknas vid sidan av Bibeln och tillsammans med böckerna *Läran och Förbunden* och *Den Kostbara Pärlan* som heliga skrifter, Guds ord och standardverk inom kyrkan.

Kyrkan har f.n. ca 55 000 oavlönade missionärer i åldern 19-21 år som arbetar i hela världen i en period av 18-24 månader, varav ett hundratal från olika länder arbetar i Sverige. Från Sverige sänds regelbundet unga män och kvinnor ut för att arbeta i främmande länder. Kyrkan har ett omfattande välfärdsprogram och arbetar med att hjälpa människor i katastrofdrabbade länder med livsförnödenheter som mat och medicin och ekonomiskt stöd till utbildning.

Kyrkan har f.n. ca 130 tempel runt om i världen varav ett är beläget i Västerhaninge, sydost om Stockholm. Det finns dessutom ett stort antal kapell ute i landet.

Grundtankar inom Mormonkyrkan

Kyrkan lägger stark tonvikt på familjelivet, avståndstagande från alkohol och tobak samt tillämpning av goda moraliska principer.

Före dödsfallet

Kyrkans ledare och medlemmar uppmuntras att besöka sina sjuka medlemmar och i samråd med den sjukas närstående och familj sörja för en så upplyftande, god och positiv avslutning på livet som möjligt. Den sjuke eller familjen kan uttrycka önskemål om en särskild smörjelse eller välsignelse. Denna kan utföras av en familjemedlem, vän eller av församlingens ledare. För att kunna genomföra denna handling behöver vårdpersonalen skapa förutsättningar för avskildhet.

Snabbfakta

- Grundad: I USA av Joseph Smith, 1830. Kallas även Mormonkyrkan.
- Spridning och antal: Snabbväxande religion, idag med ca 14 miljoner medlemmar.
- Medlemmar i Sverige: ca 9 000.
- Helig skrift: Bibeln och Mormons bok m.fl.

Begravningsätt

Kyrkan avråder vanligtvis från kremering. I de länder lagen kräver kremation är det upp till den avlidnes anhöriga att ta ställning.

Organdonation

Donation av organ och vävnader är en osjälvisk handling till stor hjälp för medmänniskor.

Det är upp till den enskilde eller den avlidnes familj att besluta om donation av organ eller vävnader.

Att ta emot ett donerat organ bör beslutas efter samråd med medicinskt sakkunniga och bekräftas genom bön.

Obduktion och balsamering

Obduktion och balsamering kan utföras om anhöriga till den avlidne ger sitt medgivande eller om detta krävs enligt lag.

Svepning och svepdräkt

Den döde kläs av församlingsmedlemmar. Män kläs av män och kvinnor av kvinnor.

Kyrkan har en särskild svepdräkt där den vita färgen betecknar renheten men det förekommer också att den avlidne kläs enligt svensk tradition i egna kläder eller i den svepdräkt som följer med kistan. Svepningen samordnas i förväg av den dödes familj och kyrkans ledare.

Kista

Det är upp till familjen att välja kista och begravningsbyråernas ordinarie sortiment accepteras.

Begravningsceremoni

Begravningsceremonin äger som regel rum inom en vecka. Kors och levande ljus förekommer inte, däremot förekommer blommor på samma sätt som är tradition i Sverige.

En begravning i Jesu Kristi Kyrka liknar andra kristna begravningar. Begravningsakten leds av en av församlingens ledare och hålls om möjligt i det egna kapellet med sång, tal och vittnesbörd. Andan under begravningen är i allmänhet fridfull och återspeglar trosuppfattningen att familjer kommer att återförenas efter detta liv. Därför hålls begravningarna i en anda av hopp och ibland glädje.

Gravsättning

Gravsättningen är enkel och sker i närvaro av familj och nära vänner. Oftast sjunger man en inledningshymn och en avslutningshymn och ber en bön enligt familjens önskemål. Efter det att kistan sänkts i graven ber en manlig familjemedlem, vän eller ledare av församlingen en särskild invigningsbön av själva graven. Därefter tar familjen, närstående, medlemmar och övriga vänner ett sista farväl. Vid dålig väderlek kan familjen av praktiska skäl besluta att ta farväl i kapellet innan kistan bärs ut.

Begravningsplats

Familjen väljer begravningsplats och gravplats.

Minnesvård (gravsten)

Utformning av gravsten beslutas av familjen.

Sorg

När en kyrkans medlem dör besöker ledare för församlingen familjen för att ge kärlek, stöd och tröst men också för att hjälpa till att förbereda och planera för begravningsgudstjänsten. Man erbjuder vid behov också rent praktisk hjälp som att underrätta släktingar, vänner och bekanta, ordna lämplig dödsannons och blomsterarrangemang men också att hjälpa till i hemmet som att ta hand om småbarn och laga mat.

Av naturliga skäl sörjer familj och vänner sin förlust, men de vet att de kommer att få vara tillsammans med sin närstående igen. Denna insikt ger stor tröst.

Det kan vara lämpligt för närstående att besöka eller kontakta familjen och framföra sitt deltagande.

Uppgifterna är granskade av Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga 2010.

Judendomen

Judendomen räknas som en världsreligion och är en av de äldsta kända monoteistiska religionerna. Den kallas ibland för moderreligion till kristendom och islam. Torah är den skrift som de kristna kallar Moseböckerna. Den ingår i Tanach, den hebreiska Bibeln, som är vad de kristna kallar gamla testamentet.

Enligt den judiska religiösa lagen är en jude en person som antingen är född av en judisk mor eller som har konverterat till judendomen. Antalet judar spridda över världen beräknas till ungefär 14 miljoner.

Det bor ca 20 000 judar i Sverige, varav ca 6 300 är medlemmar i en judisk församling. Förutom religiös verksamhet bedriver församlingarna sociala, kulturella, utbildnings- och fritidsaktiviteter samt ett rikt judiskt föreningsliv.

Inom judendomen finns stora skillnader mellan ortodoxa och liberala judars tolkningar av hur den judiska lagen *Torahn* ska efterlevas. Det finns även stora skillnader när det gäller judars anpassning till ett icke judiskt samhällsliv.

Grundtankar i judisk tro

Judendomen har en ljus och optimistisk syn på livet. Människan är skapad av Gud till hans avbild och har förmåga till kärlek, en fri vilja och en tro på livets möjligheter. Ett gott förhållande till Gud är helt beroende av ett gott förhållande till medmänniskor – det dubbla kärleksbudet.

Hemmet och familjen är den judiska religionens kärna. De äldre visas stor respekt och barnen tar ansvar för sina gamla föräldrar. Äktenskapet betraktas som en religiös plikt av största betydelse. Omskärelsen är ett tecken på förbundet mellan Gud och Israel. Alla pojkar omskärs på den åttonde levnadsdagen.

Judendomen är inte bara en religion utan det judiska livet omfattar en kulturgemenskap, en religiös, en etnisk och en nationell tillhörighet.

Firandet av högtider spelar en stor roll och de är i regel knutna till händelser i judisk historia. *Sabbaten* infaller på fredagen vid solens nedgång och avslutas samma tid på lördagen.

Inom sjukvården

Det finns inget hinder att judar blir undersökta

Snabbfakta

- Spridning och antal: Världsreligion med ca 14 miljoner medlemmar.
- Medlemmar i Sverige: ca 6 300 medlemmar, ca 20 000 judar.
- Medlemskap: Den som är född av en judisk mor eller har konverterat till judendomen är jude.
- Helig skrift: Bibelns Gamla testamente, Torahböckerna och Talmud.

eller behandlade av personal av motsatta könet. Blodtransfusion och transplantation är tillåtet enligt judisk lag.

Särskilda regler gäller för hur maten ska tillagas. Judar äter inte kött från gris, inte fisk utan fjäll och fenor, inte blodmat eller skaldjur. Kött och mjölkprodukter får inte förekomma vid samma måltid och köttet ska slaktas enligt bestämda regler. Eftersom inte alla håller på de judiska dietföreskrifterna är det lämpligt att fråga patienten eller anhöriga.

Före dödsfallet

Det är förbjudet att vidröra en person som är mitt uppe i dödsprocessen.

När människans liv är slut ska vi inte leka Gud och på ett konstlat sätt försöka upprätthålla liv som inte kan räddas. Den döende ska få dö en värdig död, helst i närvaro av sin familj och religiös företrädare.

Efter dödsfallet

Efter dödsfallet läggs den döde tillrätta med armarna utefter sidorna. Händerna får inte knäpas och armarna inte läggas i kors. Vanligen läses en bön.

Som tecken på sorg gör de anhöriga en reva i ett klädesplagg de bär på sig. Barn till den avlidne gör revan på vänster sida medan övriga sörjande gör revan på höger sida.

Begravningsätt

Som regel gäller jordbegravning även om det i undantagsfall förekommer att judar kremeras. Begravningen ska ske så snart som möjligt, helst inom ett par tre dagar efter dödsfallet.

Kungörelse

Annonsering sker som regel i dagstidning med den sexuddiga Davidsstjärnan som symbol.

Obduktion och balsamering

Obduktion avvisas principiellt. Alla ingrepp i kroppen betraktas som en kränkning av Guds skapelse – kroppen. Undantag kan göras ifall det krävs av rättsmedicinska skäl för att fastställa dödsorsaken eller vid misstanke om brott.

Balsamering tillåts om begravningen måste skjutas upp av någon anledning t.ex. för att invänta sörjande som reser långt.

Svepning och svepdräkt

I varje judisk församling finns ett begravnings-sällskap, *Chevrah Kadish*. Detta heliga sällskap hämtar och genomför en rituell rengöring av den avlidne. Män rengör män och kvinnor rengör kvinnor. Den avlidne kläs i en enkel vit klädnad. En man får sin bönesjal om axlarna och en av tofsarna klipps av, så att den inte längre är användbar för religiösa ändamål.

Kista

Begravnings-sällskapet tillhandahåller en enkel kista i trä som är sammansatt med träpluggar i stället för spikar eller skruvar. (Metall är en symbol för krig och i döden ska alla ha fred.)

Begravningsceremoni

Även om begravningen ska ske så snart som möjligt, får den inte genomföras på sabbaten eller helgdagarna. Till begravningen kommer inbjudna gäster och övriga som vill visa familjen eller den döde sin respekt. Under ritualen är kistan svept i ett svart tyg med Davidsstjärnan. Ceremonin utförs av kantorn eller rabbinen. Det kan förekomma sång eller musik och blommor, även om det inte är vanligt.

Begravningsdeltagarna bär i allmänhet mörka kläder och alltid huvudbonad.

Gravsättning

När kistan sänkts i graven kastar de manliga sörjande tre skopor jord på kistan och kvinnorna kastar ner en liten blomsterbukett.

Begravningsplats

Den judiska begravningsplatsen är helig mark och

ska vara ett slutet område. Alla gravar är vända mot öster, mot Jerusalem. Det gäller evig gravfrid, vilket innebär att gravplatsen aldrig återtas eller återanvänds. På många judiska begravningsplatser finns i dag också plats för askurnor. Det förekommer att judar begravs på allmänna begravningsplatser. I Sverige finns judiska begravningsplatser i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Kalmar, Karlskrona, Karlstad och Sundsvall.

Minnesvård

Gravsten sätts ofta upp på första årsdagen efter dödsfallet. Det är olika sed och tradition i olika länder om gravstenen ska vara liggande eller stående. I Sverige är det tradition att gravstenen ska vara stående.

Om man besöker en judisk begravningsplats är det vanligt att man lägger en liten sten ovanpå gravstenen som tecken på att man varit där och för att visa vördnad.

Sorg

De anhöriga sörjer i tre perioder; sju dagar i djup sorg, trettio dagar för den närmaste familjen och därefter elva månader i mindre djup sorg.

Uppgifterna är granskade av Judiska församlingen, Maynard Gerber, 2010.

JUDISKA FÖRSAMLINGEN I STOCKHOLM
Box 7427, 103 91 Stockholm
Tel: 08–587 858 00
E-post: info@jfst.se
Hemsida: www.jf-stockholm.org

JUDISKA FÖRSAMLINGEN I GÖTEBORG
Östra Larmgatan 12, 411 07 Göteborg
Tel: 031–10 94 00
E-post: kansli@judiskaforsamlingen.se
Hemsida: www.judiskaforsamlingen.se

JUDISKA FÖRSAMLINGEN I MALMÖ
Box 4198, 203 13 Malmö
Tel: 040–611 84 60
E-post: info@jfm.se
Hemsida: www.jfm.se

Martinus Kosmologi

Den danske författaren Martinus (1890-1981) skapade mellan åren 1921 och 1981 den litteratur som benämns *Tredje Testamentet*. De kosmiska analyser som framförs i detta verk visar att alla levande väsen ingår i ett levande världsallt som sträcker sig över både fysiska och andliga tillvaroplan, där vi alla är medaktörer i en ständig evolution mot högre livsformer.

Kring Martinus författarskap finns ingen medlemsorganisation. De fristående Martinuscentra som är verksamma i Sverige och andra länder har som främsta funktion att via föredrag, kurser och studiecirkel informera om den världsmodell Martinus beskrivit i sina böcker och symboler; *symboler som har till uppgift att ge en förklarande och åskådlig överblick eller "karta" över de kosmiska lagar, strukturer och principer som presenteras i böckerna.*

Institutet i Köpenhamn kan på sin hemsida www.martinus.dk ge ytterligare information om Martinus världsmodell på ett flertal språk, bl.a. svenska, engelska, franska, tyska, spanska och esperanto.

Grundtankar i Martinus kosmologi

Martinus andliga vetenskap ger en logisk och samtidigt kärleksfull förklaring på de existentiella frågor som många människor ställer sig när det gäller livet och döden. Vår öden är inte styrda av slumpen eller tillfälligheternas spel. De naturlagar som garanterar en hundra procentig rättvisa i varje individs öde och som berikar individens livserfarenhet och mentala utveckling är *karmalagen* vars uppgift är att forma våra öden efter de energier som våra egna handlingar har skapat och som i samverkan med *reinkarnationslagen* även ger oss den tid som krävs för att erhålla de erfarenheter vi ännu saknar i vår humana utveckling mot ökad tolerans, kärlek till vår nästa och intellektuell mognad.

Speciell ämneslitteratur

Bisättning (240 sidor). Ur innehållet: Människans humana utveckling inkluderar en växande medkänsla och ett ansvarstagande för mikrolivet i den egna organismen och en djupare förståelse för samspelet mellan våra mikroväsens liv och hälsa och vårt eget liv och hälsa. Boken behand-

Snabbfakta

- Grundad: Av dansken Martinus (1890-1981).
- Medlemskap: Varje Martinuscentra är fristående, utan en sammanhållande medlemsorganisation. Drivs som stiftelse vars uppgift är att främja andlig-vetenskaplig forskning.
- Helig skrift: Tredje Testamentet.

lar även begravningens olika aspekter och hur vi bör förhålla oss till våra fysiska kvarlevor. Riktlinjer ges också för framtidens humana begravningsformer.

Genom dödens port (41 sidor) är en bok som Martinus skrev för att speciellt belysa mysteriet kring döden och som visar att varje levande väsen, i sin djupaste natur, är ett andligt väsen. Enligt Martinus genomgår vi två födelser – födelsen in i den fysiska världen och födelsen in i den andliga världen, där det vi kallar döden kan liknas vid en underbar soluppgång in i den andliga världen.

Efter dödsfallet

Av respekt för mikrolivet i kvarlevorna är det viktigt att kroppen inte kremeras, frystorkas eller utsätts för andra liknande metoder. Obduktion och avlägsnande av organ bör undvikas. Balsamering med formalin eller etanollösning, som förhindrar en alltför snabb nedbrytning av den fysiska organismen, är däremot en önskvärd åtgärd – till framtida forskning kan presentera en än mer human och skonsam balsameringsmetod.

Kistbegravning

Enligt Martinus rekommendationer är en kistbegravning i gravkammare, mausoleum eller en vanlig jordbegravning att föredra, så att livet i kvarlevorna får möjlighet att långsamt klinga av under en period av minst 30 år. Därefter, när kvarlevorna på ett naturligt sätt har mineraliserats, är processen avslutad. Det innebär att den materia som återstår utan vidare åtgärder kan återgå till naturens kretslopp.

Den specialkista som Fonus tillhandahåller är en s.k. *Martinuskista*, tillverkad i ek och invändigt

förstärkt med en ram av brännlackerad järnprofil för att motverka effekterna av jordtrycket på kistans lock, ett tryck som normalt uppgår till ett par tusen kilo.

Kvarlevorna placeras först i en innerkista av zink (vilket vissa kommuner endast tillåter vid gravsättning i gravkammare). Vid jordbegravning kan man istället välja en *Bodybag K315* som är tillverkad av ett kraftigt och tåligt plastöverdrag, invändigt belagd med ett absorberande material.

Begravningsakt och utsmyckning

Kapellet bör inte smyckas med avskurna s.k. snittblommor eller stearinljus, men gärna blommande krukväxter och paraffinljus som är fria från animaliska fettsyror. Till bårtäcke kan man från *Världsbild Förlag* låna en flagga som utformats av Martinus, för att i officiella sammanhang vara en symbol för den kosmologi som är hans livsverk.

Begravningsakten rekommenderas vara borgerlig och helst med en officiant som är förtrogen med Martinus världsbild. Psalmer ur svenska psalmboken som relaterar till naturen är att föredra.

Ingen mullpåkastning bör ske och begravningsakten avslutas i kapellet. Gravsättningen bör ske utan ytterligare ceremonier, önskvärt är däremot att en anhörig, eller annan betrodd person, närvarar när graven täcks med jord, för att förvissa sig om att kistan eller dess lock inte utsätts för åverkan.

Gravstensdekoration

Martinus Institut i Köpenhamn har godkänt "symbol nr 41" som gravstensdekoration. Detaljerade

anvisningar finns i nedanstående informationskrift.

Nämnda råd och anvisningar bör ses som allmänna rekommendationer. I det enskilda fallet avgör givetvis var och en hur detaljerna omkring den egna begravningen ska utformas.

Detaljerad begravningsinformation och tjänster

En mer utförlig information kring begravning och de tjänster som samarbetet mellan Fonus och Stiftelsen Martinus Kosmologi kan erbjuda finns att läsa om i skriften *Information och praktiska råd omkring begravning – enligt Martinus principer* (12 sidor) som kan laddas ner gratis från Fonus hemsida: www.fonus.se

Även från Världsbild Förlag, www.varldsbild.se har du alltid möjlighet att gratis ladda ner den senaste uppdateringen av informationshäftet.

STIFTELSEN MARTINUS KOSMOLOGI

Tel: 08-766 08 69

E-post: info@martinus.se

Hemsida: www.martinus.se

Uppgifterna är granskade av Martinus Kosmologi 2010.

Ortodoxa och österländska kyrkor

Österländska kyrkor

De kyrkor som under 300- och 400-talet befann sig utanför det Väst- och Östromerska riket kom att utveckla en särprägel. Orsakerna till detta var både språkliga, kulturella, politiska och teologiska. En teologisk skiljelinje kom slutligen på 400-talet när kyrkorna gick sina egna vägar, i första hand teologiskt, men så småningom även när det gällde hur gudstjänsten utformades. På 400-talet var den stora frågan synen på Jesu person och hur hans gudomlighet och mänsklighet hörde ihop.

Det är dessa kyrkor vi i anslutning till Kyrkornas världsråds terminologi kallar "österländska kyrkor". I äldre litteratur användes ofta beteckningarna monofysiter och nestorianer. Kyrkor med detta ursprung i Sverige är (i storleksordning):

- Syrisk ortodoxa kyrkan
- Österns assyriska kyrka
- Etiopiska ortodoxa kyrkan
- Armeniska ortodoxa kyrkan
- Koptiska ortodoxa kyrkan

Den största bland de österländska kyrkorna i Sverige är alltså den Syrisk ortodoxa med ca 29 000 medlemmar.

Ortodoxa kyrkor

Under 800-talet fram till 1200-talet delades kyrkan som funnits inom Romarriket i en Romersk-katolsk kyrka i Västerlandet och en Ortodox kyrka i Österlandet.

Den Ortodoxa kyrkan är, efter delningen från Västerlandet, en grupp eller en federation av lokala kyrkor som delar samma gudstjänst, andliga liv och kyrkorätt. Var och en av dessa utövar sin andliga och administrativa myndighet inom sina bestämda gränser.

Vid tiden för Sveriges kristnande spelade den Ortodoxa kyrkan en viss roll, men den Romersk-katolska kyrkan kom att segra. Den Ortodoxa kyrkan kom sedan tillbaka på 1600-talet. I och med freden vid Stolbova 1617 gavs ryska handelsmän rätt att utöva sin religion i Sverige. För detta grundades en ortodox församling i Stockholm som finns kvar än idag.

snabbfakta

- Spridning och antal: Spridda över stora delar av Östeuropa. Totala antalet anhängare är osäkert.
- Medlemmar i Sverige: ca 100 000.
- Inriktningar: Lokala kyrkor som delar samma gudstjänst, andliga liv och kyrkorätt.
- Helig skrift: Bibeln.

Vid andra världskrigets slut kom en stor skara flyktingar från Baltikum, som tillhörde den Ortodoxa kyrkan, samt en stor grupp finska invandrare med ortodox trostillhörighet, som ursprungligen kom från Karelen och Ingermanland. De hade flytt undan krigshändelserna först till Finland och sedan vidare till Sverige. Vid mitten av 1960-talet omfattade den stora arbetskraftsinvandringen tiotusentals ortodoxa greker och jugoslaver och därmed mångdubblades antalet ortodoxa i Sverige på några få år.

Den Ortodoxa kyrkan är idag, tillsammans med de österländska kyrkorna, den tredje största gruppen trossamfund i Sverige med ca 100 000 troende. De största ortodoxa kyrkorna i Sverige är den Serbisk-ortodoxa kyrkan (23 000) och den Grekisk-ortodoxa kyrkan (17 500).

De ortodoxa kyrkor som finns representerade i Sverige är (i storleksordning):

- Serbisk-ortodoxa kyrkan
- Konstantinopels patriarkat som organiserar den Grekisk-ortodoxa kyrkan i Sverige
- Rumänsk-ortodoxa kyrkan
- Makedoniska ortodoxa kyrkan
- Ryska ortodoxa kyrkan
- Finska ortodoxa kyrkan
- Estniska ortodoxa kyrkan
- Bulgariska ortodoxa kyrkan
- Gammalkalendariska Grekisk-ortodoxa kyrkan

Grundtankar i ortodox kristen tro

De ortodoxa och österländska kyrkorna har ofta samma trosuppfattning, gudstjänstliv och kyrkorätt men har alltså inte administrativ gemenskap. Många gamla traditioner leder tillbaka till

apostlarnas tid då den kristna kyrkan grundades. När det gäller handhavande vid död och begravning har kyrkorna oftast liknande traditioner.

Före dödsfallet

Det är viktigt att en svårt sjuk får kontakt med sin präst. Prästen förbereder den döende genom personligt samtal av själavårdande karaktär, vilket leder fram till att den döende får bikta sig och ta emot nattvarden. Särskilda böner kan också förrättas vid själens skiljande från kroppen. Detta bör ske i ett enskilt rum, vilket är särskilt viktigt om den döende vårdas på sjukhus. Rummet bör iordningställas med ett bord som altare försett med vit duk på vilken ikoner och kors läggs.

Efter dödsfallet

Det är tradition att kroppen kommer i jorden så snart som möjligt, helst inom 24 timmar, vilket många gånger ställer till problem i Sverige. Vidare är det tradition att läsa Psaltaren oavbrutet vid den döda kroppen tills begravningen ska äga rum. Även detta ställer till problem i Sverige på grund av den långa väntetiden mellan dödsfall och begravning.

Obduktion, balsamering och organdonation

Det föreligger inga hinder för obduktion för att fastställa dödsorsak och för framtida forskning. En lättare balsamering kan äga rum om den döda kroppen ska transporteras till hemlandet och detta skulle vara nödvändigt.

Den Ortodoxa kyrkan har inte gemensamt tagit ställning angående organdonation, men det finns många företrädare som anser att organdonation och transplantation är acceptabelt så länge som syftet är att rädda en människas liv.

Många företrädare anser dock att frågan om gränsen för medicinsk teknik bör få en mer genomgripande belysning, då den fallna människan inte är odödlig och endast Gud kan ge evigt liv. Syrisk ortodoxa kyrkan accepterar däremot inte att organ avlägsnas vid obduktion.

Svepning och svepdräkt

Helst ska påklädning utföras av de närmast anhöriga om sådana finns och man använder den avlidnes finaste kläder, strumpor och skor. Har den döde blivit döpt som vuxen kan man klä med dopdräkten.

En ikon föreställande det helgon vars namn den döde bär eller en Kristusikon placeras i den dödes händer som om han kysser ikonen. Det förekommer även att man lägger ett kors i kistan. I Grekland läggs man ofta blommor i kistan och sjunger speciella klagosånger. Ibland tas ikonen ur kistan innan den sänks i graven.

Vissa ortodoxa kyrkor föreskriver att avlidna kvinnor ska kläs av kvinnor och avlidna män ska kläs av män. I praktiken förekommer också svepning enligt svensk sed, vanligen utförd av begravningsentreprenören.

Enligt Syrisk ortodoxa kyrkan ska kroppen svepas i en vit linneklädnad efter det att den klätts. På den dödes bröst placeras ett rött kors av tyg som symboliserar Jesu blod. Ett liknande kors läggs sedan ovanpå kistan. Kistan som den avlidne läggs i bör vara av trä eftersom det överensstämmer med tron att vi åter ska "bli jord".

Begravningen

Ortodox kristen begravning hålls för de troende ortodoxa kristna som har levt sina liv i gemenskap med den Ortodoxa kyrkan. Sålunda endast de som blivit döpta medlemmar i den Ortodoxa kyrkan och fått sitt äktenskap välsignat i kyrkan är berättigade till en ortodox begravning förrättad av en ortodox präst.

Ortodoxa begraver helst sina döda på en för ortodoxa välsignad del av kyrkogården. Ortodox begravningstjänst får inte utföras över den som begått självmord. Om detta ska ske faller det under speciella omständigheter inom själavården. Kremation är absolut förbjudet. Det anses vara en hädelse av människans kropp som är "den Helige Andes Tempel".

Om anhöriga insisterar på kremation firar kyrkan inte några gudstjänster för den avlidne.

Begravningen bör helst äga rum i en ortodox kyrka. Kistan förs in med fotändan först. Den döde är i kyrkan orienterad med ansiktet mot altaret. Kistlocket ska vara avtaget så att anhöriga kan ta ett konkret farväl genom att kyssa ikonen i den dödes händer eller korset i kistan samt att prästen ska kunna gjuta olivolja från oljelampan över

kroppen. Inga blomsterdekorationer finns därför på kistan, utan får placeras runt eller i den.

Församlingen står upp under ortodoxa gudstjänster; män till höger och kvinnor till vänster. Vaxljus delas ut till de närvarande före begravningen och hålls tända under hela gudstjänsten.

Vid avskedstagandet, som också kallas för "sista kyssten," går var och en fram och kysser ikonen eller korset i den dödes händer och den dödes panna. Därefter återvänder man motsols till sin plats. Då man bär ut kistan bör lämpligen kyrkklockorna ringa.

Vid graven öppnas åter kistan. Prästen läser åminnelsegudstjänst, häller olivolja, sött vin och kol från rökelsekaret korsvis över kroppen. Slutligen tar prästen jord och strör korsvis över kroppen bl.a. med orden "Av jord är du kommen, av jord skall du åter varda".

Begravningsgudstjänstens ordning kan variera beroende på vem (biskop, präst eller lekman) som ska begravas och när på kyrkoåret begravningen äger rum. Veckan efter påsk utförs t.ex. begravning annorlunda.

I Grekland finns en sed att efter 3, 5 eller 7 år gräva upp graven under en ceremoni. Kraniet och benen tvättas i vin och sveps i en duk. Resterna placeras i en låda av trä som placeras i ett benhus på kyrkogården.

Åminnelsegudstjänster för de döda

Separata åminnelsegudstjänster kan ske i kyrkan eller begravningshemmet på aftonen före begravningen, på 3:e dagen, 9:e dagen, 40:e dagen och årsdagen av ett dödsfall.

Då man firar åminnelsegudstjänst bär man fram vetegröt (Kolliva) som ett tecken på uppståndelsen. Vetegröten äts sedan upp av de närvarande.

Vissa detaljer i det som beskrivits ovan kan skifta i lokala traditioner i och mellan olika ortodoxa kyrkor.

KONTAKT

Se länkar till olika ortodoxa och österländska kyrkor på www.ortodoxakyrkan.se.

Romer

Romerna, tidigare kallade zigenare, utvandrade från nuvarande Pakistan på 1100-talet och spreds i stammar över stora delar av världen. Till Europa kom de under 1300-talet och till Sverige år 1512. Romerna har länge bevarat sin ursprungliga livsstil genom att leva i avskilda grupper och tala sitt eget språk *romani* som också är ett skriftspråk. I Sverige talas i dag romani av uppskattningsvis 20 000-25 000 personer.

Svenska och utomnordiska romer, som nu är bosatta i Sverige, räknar sig till den grupp som kallas *rom* medan de finska romerna anses höra till gruppen *sinti*. Inom rom finns flera stammar som i sin tur är rangordnade och organiserade i släktgrupper. Dessa gruppers status beror på i vilken utsträckning de upprätthåller den romska lagen *romania*.

I ett svenskt perspektiv är det vanligt att skilja mellan svenska, finska och utomnordiska romer. De svenska romerna är ättlingar till åtta familjer som kom till Sverige i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och blev kvar här när gränserna stängdes för immigration vid första världskrigets utbrott 1914. De finska romerna är inte på nära håll relaterade till svenska romer. De klär sig annorlunda och utformar ett eget socialt liv. De flesta har numera finska som modersmål.

De utomnordiska romerna som finns i Sverige har kommit från Polen, f.d. Tjeckoslovakien och f.d. Jugoslavien samt Italien, Holland, Frankrike och Spanien. En del är statslösa och de flesta har fått flyktingstatus. De flesta romer är bosatta i södra Sverige, särskilt i Malmöregionen, vilket möjliggör för många av dem att upprätthålla släkt- och familjeband med kontinentala romer. Det fasta boendet har också medfört en anpassning till det sociala livsmönstret som präglar det svenska samhället vilket för barnen bidragit till en jämnare skolgång.

Anpassningen till svenska förhållanden har också påverkat romernas inställning i religionsfrågor. Många romer kunde tidigare varken läsa eller skriva vilket gjorde det svårt för dem att ha en klar uppfattning i dessa frågor. Man saknade dessutom den kristna gemenskap som fanns i samhället utanför gruppen. Trots detta är Gud en

snabbfakta

- Spridning: Utvandrade från nuvarande Pakistan på 1100-talet och spreds till stora delar av världen.
- Huvudinriktningar: Rom och Sinti.
- Religiös tro: Äldre bekänner sig vanligen till den Grekisk-ortodoxa eller Romersk-katolska kyrkan, yngre till protestantiska kyrkor.

realitet för romerna och de hyser en djup vördnad för det heliga.

Officiellt tillhör de gamla släkterna antingen den Grekisk-ortodoxa eller Romersk-katolska kyrkan, medan de yngre numera ofta tillhör protestantiska kyrkor eller är anslutna till och verksamma i någon frikyrkoförsamling. En stark väckelse bland romerna i Finland och Sverige har medfört att många anslutit sig till Pingstförsamlingar.

Gemensamt för alla romer är renlighetsreglerna. Man skiljer strikt på rent och orent.

Överkroppen är ren och underkroppen är oren. Således anses bordet rent och stolen oren. Man tvättar kläder efter samma princip och blandar aldrig skjortor med strumpor.

Före dödsfallet

Inom gruppen finns en stark känsla för gemenskap. När en rom blir sjuk och man förstår att döden nalkas samlas så många släktingar och vänner som har möjlighet, för att närvara och stödja den döende och familjen. Eftersom våra sjukhus och vårdinrättningar inte är anpassade för dessa behov kan detta ibland medföra problem. De närmast anhöriga vakar kring den sjuke, övriga uppehåller sig i närheten, så nära den döende som möjligt. Som regel önskar man en präst eller religiös företrädare som kan ge sakrament åt den döende.

Romer vill inte att det finns blommor i sjukrummet.

Efter dödsfallet

När döden inträtt brister alla i gråt och högljudd klagan, river i sina kläder och ropar den dödes namn. I romernas sägner finns uppgiften att om den döde sörjs tillräckligt djupt kan denne få återvända från dödsriket. Man tror också att

den döde är medveten om de efterlevandes sorg och att detta är honom till glädje. Den i döden tacksamme spökar inte.

Begravningsätt

Enligt gammal sed ska de döda begravas på fjärde dagen efter dödsfallet. Jordbegravning är det vanliga vilket troligen har sin bakgrund i tidigare anknytning till Grekisk-ortodoxa och Romersk-katolska kyrkan.

Obduktion, transplantation och balsamering

Man motsätter sig i princip såväl obduktion och transplantation som balsamering men accepterar likväl svenska regler vad gäller exempelvis om dödsorsaken är oklar eller den avlidne ska transporterats utomlands.

Svepning och svepdräkt

Ofta vill anhöriga själva tvätta och klä den avlidne. Traditionellt ska den döde kläs i egna kläder eller i helt nyinköpta såväl kläder som skor. Seden är densamma för kvinnor som för män. Mannens hatt läggs bredvid honom i kistan. Kvinnan ska vara iklädd sin dikló (kvinnlig högtidsdräkt). Att ta av klackarna på skorna är en sedvänja för att den döde inte ska gå igen.

En kvinna kan också få med sina smycken i kistan. Är den döde särskilt fäst vid något föremål, t.ex. en pipa, klocka eller ring, läggs även den i kistan.

Kistan

Kistan ska vara påkostad och är ofta öppen under hela eller delar av begravningsceremonin.

Begravningsceremoni

Begravningsakten följer det samfunds regler som den avlidne tillhörde vilket som regel är Katolsk eller Grekisk-ortodox ritual. Även andra begravningsformer har börjat förekomma under senare år beroende på en annan syn på religionen.

Begravningen förrättas i gravkapell eller i den kyrka som den döde tillhörde. Blommor och kran-sar förekommer enligt svensk tradition.

Alla är klädda i vanliga kläder. Under akten förekommer gråt och höga rop och man rör sig in och ut ur begravningslokalen.

Gravsättning

Till graven bärs kistan numera av hyrda bärare. De sörjande går tre och tre till graven. I processionen kan förekomma musik i olika former.

Vid graven kastar de närvarande mynt i graven. Därefter lämnar alla graven utan att se sig om. Att se sig om kan enligt traditionen betyda olycka.

Kyrkogård och minnesvård

Även om romer som grupp inte är ett enskilt samfund har önskemål framförts om särskilda gravplatser/kvarter vilket man tillmötesgått på ett stort antal platser i Sverige. Ofta har romer önskemål om stora gravanordningar, inte sällan med gravkammare under jord. Många gånger kan det ta lång tid innan gravanordningen blir klar eftersom det sker i takt med att man har ekonomiska tillgångar. Muslimska och ortodoxa trosbekännare vill i likhet med övriga ortodoxa och muslimer begravas på särskilda begravningsplatser.

På gravplatserna planteras blommor och man vårdar vanligen graven med kärlek och omsorg.

Sorgeperiod

Sorgeperioden indelas som regel i tre perioder: sex veckor, sex månader och ett helt år.

Under de första sex veckorna får de efterlevande inte arbeta eller gå i skolan. Den sista sorgeperioden markeras med en gemensam måltid.

Romersk-katolska kyrkan

Katolska kyrkan är den största kyrkan i världen med 1,1 miljarder medlemmar.

År 1953 blev Sverige ett katolskt stift med egen biskop. Stiftet är indelat i drygt 40 församlingar med egna kyrkolokaler.

Det finns katolska trosbekännare från så gott som hela världen i Sverige, även många svenskar. I en katolsk församling kan finnas ända upp till ett femtiotal olika nationaliteter. Närmare 100 000 personer är registrerade medlemmar i Katolska kyrkan i Sverige och man räknar med att cirka 80 procent av dem är av utländsk härkomst. Nationella präster reser över hela landet för att sörja för olika språkgruppers själavård. Utöver ett hundratal präster finns ca 240 ordenssystrar som har skiftande arbete i samhället och i församlingarna.

Katolsk betyder allmänlig, d.v.s. man har en gemensam tro där det rymmer många olika typer av fromhet, ordensliv, folkseder, nationella särarter, gudstjänstspråk etc.

Bibeln och den levande traditionen från Kristus är tillsammans grunden för den katolska kyrkans tro.

Kyrkan har två sidor, en inre (gudomlig) och en yttre (mänsklig). Den yttre organisationen som spänner över stora delar av världen leds av påven. Han är aposteln Petrus efterträdare och har samma uppgifter som denne, nämligen att hålla samman kyrkan och bevara den i enheten kring en gemensam tro.

Efter andra Vaticankonciliet 1962-65 har det skett en förnyelse av både organisation och gudstjänstliv. Bl.a. har latinet ersatts av folkspråket i mässan och dialogen med andra religioner har blivit mer öppen.

Grundtankar i romersk-katolsk tro

De sju sakramenten följer människan genom livet och ger genom synliga yttre tecken en osynlig inre nåd.

En katolik kan önska att få ta emot flera av dessa sakrament när han eller hon blir sjuk eller ligger för döden: botens sakrament (bikten), de sjukas smörjelse och sjukkommunion eller viaticum

snabbfakta

- Antal: Största kyrkan i världen med 1,1 miljarder medlemmar.
- Medlemmar i Sverige: ca 100 000 st.
- Helig skrift: Bibeln.

(nattvarden). En katolsk präst ska därför kontaktas om patienten själv eller anhöriga så önskar.

Kring fastan finns särskilda regler vad gäller mat. Askonsdag och långfredag avstår man från att äta kött och äter endast ett lagat mål mat. Personer över 65 år och sjuka omfattas inte av detta.

Före dödsfallet

Vid sjukdomstillstånd som kan tänkas leda till döden, kallar den sjuke eller någon anhörig på präst.

Från honom kan den sjuke ta emot botens sakrament (syndaförlåtelse), de sjukas smörjelse (helande, inre styrka) samt det egentliga sakramentet inför döden; mottagandet av kommunionen (nattvarden) som viaticum ("färdkost" till det eviga livet).

De sjukas smörjelse kan även förmedlas en sjuk som är utan medvetande om det kan antas att han skulle vilja ta emot sakramentet.

Om sjukkommunion eller viaticum ges, bör följande förberedelser göras på ett bord i anslutning till den sjukas säng: en duk som täcker bordet, ett krucifix om det finns tillgängligt, ljus och ett glas vatten.

Blommor kan också placeras på bordet. I nödsituationer kan dessa förberedelser modifieras.

Om den sjuke är döende, bör om möjligt ett för honom väl synligt krucifix finnas i det rum där han ligger.

Man kan också ge honom ett kors – eller en rosenkrans – i handen, eller visa honom en bild av Kristus. Alla närvarande får sedan tillfälle att hälsa korset och hylla det (t.ex. genom att kyssa det eller knäfalla). Även ett ljus, som brinner under bönerna före dödens inträde, bör tändas.

En präst (eller lekman) bistår den döende genom att läsa överlåtelseböner. Böner läses långsamt, med låg röst, alternerade med perioder av tystnad. Även texter ur Bibeln eller psalmboken kan läsas på motsvarande sätt.

Efter dödsfallet

Direkt efter dödens inträde bör en stunds tystnad råda för bön. De närvarande kan falla på knä. Prästen läser böner skrivna för detta tillfälle. Han tecknar korsets tecken på den avlidnes panna och kan uppmana de närvarande att göra samma sak.

Begravnings sätt

Kremation är sedan 1964 accepterat av Katolska kyrkan och blir alltmer förekommande även om de flesta katoliker fortfarande väljer jordbegravning.

Obduktion, balsamering och organdonation

Svenska bestämmelser och förhållanden accepteras. Eftersom kroppen är den Helige Andes tempel, önskar man likväl att den behandlas med största vördnad. Principiellt är Katolska kyrkan positiv till organdonation.

Svepning och svepdräkt

Katolska kyrkan har inga särskilda bestämmelser om svepning. Det är vanligt att den döde bär sina bästa privata kläder men även svepning enligt svensk tradition förekommer. I handen placeras en rosenkrans eller ett krucifix.

Präster, munkar och nunnor kläs vanligen i sin ämbetsdräkt.

Kistan

Kista ur begravningsbyråns ordinarie sortiment används.

Begravningsceremonin

Ceremonin kan ske i egen kyrka, annat samfundskyrka (exempelvis Svenska kyrkan) eller i kapell på begravningsplatsen. Kyrkorummet är dekorerat med kandelabrar och blommor och kistan står på plats vid aktens början.

Begravningsakten innehåller bibelläsning, bön och sång. Vid jordbegravning bärs kistan ut med huvudändan före. Om den döde var präst eller diakon är förhållandet omvänt.

Vid kremation är det normalt att anhöriga och gäster går förbi kistan och lägger ner blommor.

Gravsättning

Om graven inte tidigare är välsignad gör prästen detta varefter han stänker på den med vigvatten. Vid gravsättning av urna kan detta ske utan närvaro av präst.

Begravningsplatser

Det finns idag katolska gravkvarter i Stockholm, Malmö och Växjö.

Minnesvård

Det finns inga särskilda önskemål om gravvårdars utseende eller material.

STOCKHOLMS KATOLSKA STIFT
Götgatan 68, Box 4114, 102 62 Stockholm
Tel: 08-462 66 00
E-post: info@katolskakyrkan.se
Hemsida: www.katolskakyrkan.se

Uppgifterna är granskade av Stockholms katolska stift 2010.

sikhismen

Sikhismen är den yngsta av världens stora religioner. Den grundades under 1500- och 1600-talet i protest mot hinduismens kastväsende och islams ritualisering.

Sikhismen utformades av Guru Nanak som levde på 1400-talet i Punjab i Indien. Han gav förklaringen till meningen med livet och förkunnade tron på en allsmäktig Gud. Detta skulle leda till att kvinnor och män, muslimer och hinduer, skulle kunna leva sida vid sida i fred och harmoni.

Det sikhiska samfundet, som också kallas för Guru Panth, utgör tillsammans med den heliga skriften, Sri Guru Granth Sahib, kärnpunkten i religionen. Dessa vägleder människorna i deras andliga sökande och i världsliga angelägenheter. Det finns inget prästerskap inom Sikhismen. De personer som är skriftlärda ska kunna ta del och läsa ur Guru Granth Sahib.

Det finns omkring 30 miljoner sikher i världen med religiöst centrum i Amritsar i Punjab i Indien, men det bor endast omkring 1500 i Sverige, de flesta från Indien. Sikhernas samlingspunkt i Stockholm är Gurdwaratemplet i Tullinge utanför Stockholm. Förutom detta finns Gurdwaratempel i Göteborg där en stor del av svenska församlingen befinner sig.

Grundtankar inom sikhismen

Templet, Gurdwara, är en mycket viktig del av den sikhiska gemenskapen. En sikh ska prisa Gud, arbeta hårt, vara socialt aktiv och hjälpsam, dela med sig, försvara religionsfrihet för alla och ta avstånd från varje form av förtryck. Vissa förbud finns t.ex. mot rökning, alkohol, utomäktenskapliga förbindelser samt att äta kött.

Varje manlig sikh bär namnet Singh (lejon) och varje kvinna namnet Kaur (prinsessa).

Karaktäristisk är den turban som män (sällan kvinnor) bär över håret och skägget. Håret sätts upp på ett speciellt sätt och klipps inte. Sikher bär på fem viktiga symboler som alla börjar på K:

- Kesh, vårdat men oklippt hår som täcks av en huvudduk (keski/turban) samt skägg. Symboliserar andlighet.

snabbfakta

- Grundad: Under 1500-1600-talet, baserad på indiern Guru Nanaks läror från 1400-talet.
- Spridning och antal: ca 30 miljoner spridda över världen, huvudsakligen i Indien.
- Medlemmar i Sverige: ca 1500.
- Helig skrift: Sri Guru Granth Sahib.

- Kanga, en kam för hår och skägg. Symboliserar disciplin.
- Kirpan, en dolk. Symboliserar värdighet och självrespekt.
- Kach, korta byxor. Representerar sexualmoral och kyskhet.
- Kara, armband av järn som bärs på handleden. Symboliserar evigheten, tron på en Gud, sikhernas gemenskap med Gud och det sikhiska medlemskapet.

I vådrummet/före dödsfallet

Att skaka hand är det vanligaste sättet att hälsa på en Sikh (oavsett kön).

Med tanke på turbanens betydelse kan det vara svårt att motivera en svårt sjuk att turbanen och andra attribut eventuellt måste tas av. Därför är samtalen med patienten och närstående viktigt så att samförstånd råder. Attributen kan t.ex. läggas nära den döende. Det ska vara lugnt kring den sjukes bädd. Vänner och släktingar samlas där för att stödja och om den sjuke önskar högläsning ur den heliga skriften är det lämpligt att detta utförs av någon av de närstående.

Vid tvättning ska intima delar skyllas med en handduk.

Obduktion och balsamering

Sikher tillåter obduktion om det är nödvändigt. Döden definieras inte av religionen och därmed accepteras svenska bestämmelser (brist på EEG-aktivitet: hjärndöd).

Organdonation

När en människa dör och själen lämnar kroppen är individen klar med den fysiska kropp som man fått vid födseln. Själen kan gå vidare till ett nästa liv och/eller förena sig med Gud d.v.s. genom reinkarnation. Sikher lär att man på alla möjliga

sätt bör tjäna och hjälpa människor. Om organdonation hjälper en människa att leva ett bättre liv här, finns inget som hindrar att den enskilde gör en god gärning och donerar dessa. Detta är alltså upp till var och en att besluta och kan t.ex. meddelas via ett testamente eller liknande.

Efter dödsfallet

Den döde kan tvättas av vårdpersonal men, som en sista gärning av respekt, ska de anhöriga helst få möjlighet att göra detta och klä den döde.

Begravningsätt

Kremation i enkel kista är det vanliga begravningssättet men även andra begravningsformer kan förekomma om inte kremering är praktiskt möjligt. Det är inte sagt när begravningen ska ske men det bör ske snarast möjligt efter dödsfallet.

Svepning och svepdräkt

Den döde kläs i nya enkla kläder eller i ett vitt bomullstyg innan kroppen läggs i kistan. Med sig i kistan ska en sikh ha de fem K-symbolerna som hon burit genom livet.

Begravningsceremoni

Begravningsceremoni i vanlig mening förekommer inte.

Före kremering hålls en sista gudstjänst med sång och bön i krematoriekapellet och man tar farväl av den döde vid öppen kista. Enligt sikhisk tradition kremeras kroppen med familjen närvarande.

Under kremationen förekommer ceremonier utförda av de sörjande. De vill därför befinna sig i närheten av ugnen under tiden kremationen pågår.

Gravsättning

Askan ska helst spridas i en flod eller annat rinnande vatten; i havet eller i en sjö. Efter spridningen förekommer en ceremoni i den avlidnes hem eller i templet.

På Strandkyrkogården i Skrubba, Tyresö, finns sedan något år tillbaka en begravningsplats för sikh. Begravningsplatsen är avgränsad från övriga kyrkogården och kan även användas av hinduer.

Ansökan om spridning av aska i vattendrag samt ansökan om delning av askan görs vid länsstyrelse.

Gravsättning av askan kan också ske i minneslund eller i urngrav på allmän svensk begravningsplats.

SIKHISKA SAMFUNDET

E-post: unga@sikh.se

Uppgifterna är granskade av Virpal Singh och Angad Singh, 2010.

Borgerlig begravning

Med borgerlig begravning menas en begravningsceremoni som inte är styrd av något regelverk som en ceremoni inom ett trossamfund är. Ceremonin kan istället utformas helt utifrån den avlidnes eller de anhörigas önskemål. Den kan innehålla religiösa inslag, vara religiöst neutral, konfessionslös (fri från religion) eller ateistisk (gudsförnekande). I allmänhet menas en icke-religiös begravningsceremoni.

Vem som helst kan begravas borgerligt i Sverige, även den som tillhör Svenska kyrkan eller något annat samfund, t. ex. om samfundet inte kan tillmötesgå den avlidnes eller de anhörigas önskemål om ceremonins innehåll.

Det vanligaste är däremot att den avlidne under livstiden själv önskat en borgerlig begravning och dessutom visat det genom att inte tillhöra något religiöst samfund.

Obduktion och balsamering

Den avlidnes önskemål om obduktion och balsamering ska så långt det är möjligt respekteras.

Ceremonilokal

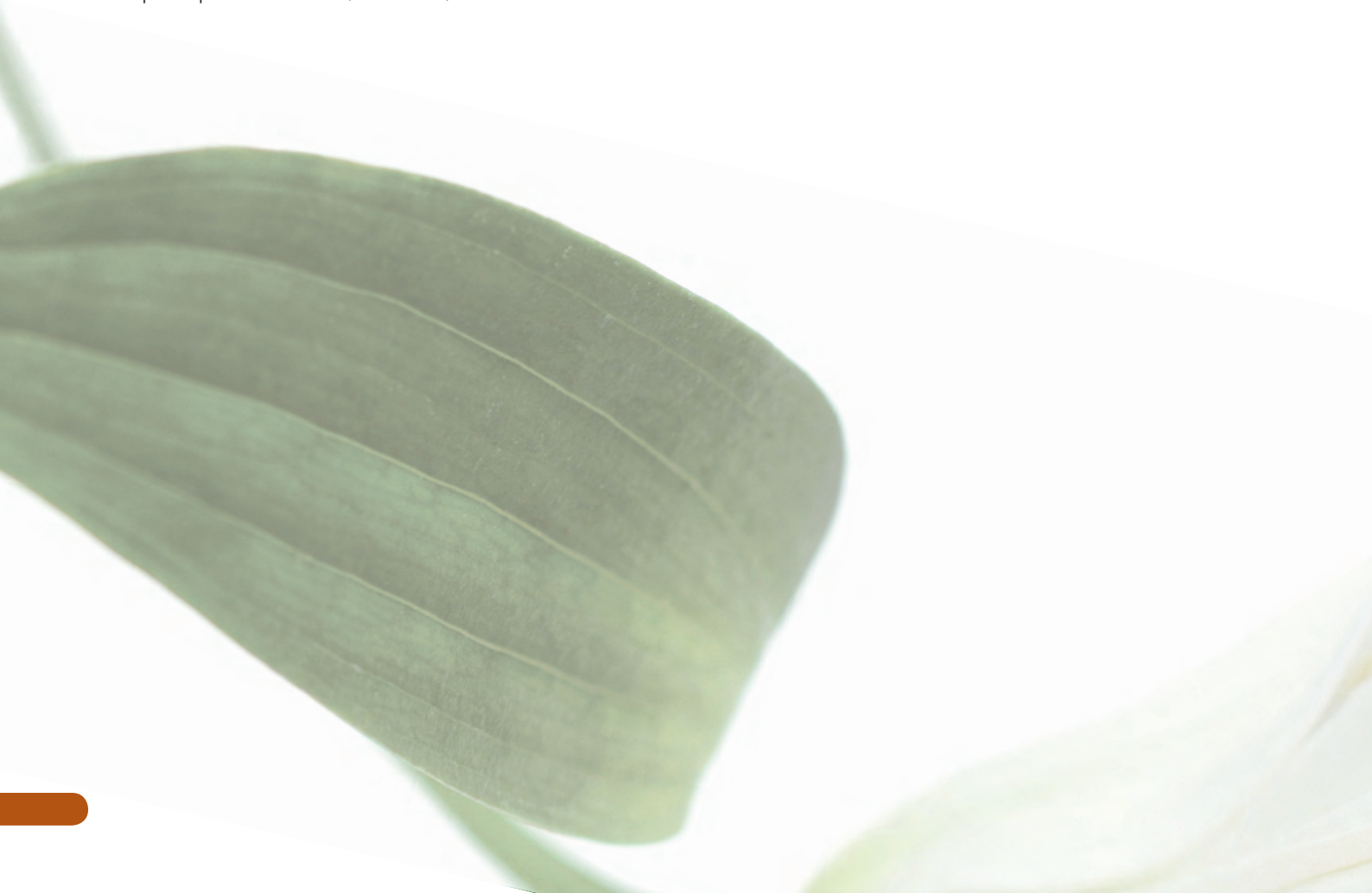
En borgerlig begravningsceremoni kan äga rum i princip var som helst; inomhus, utomhus eller

vid gravplatsen. Det ställs inga formella krav på lokalen. Det är däremot vanligt att man använder krematorie- eller begravningskapell som är öppna för alla former av begravningsceremonier. Huvudmannen för begravningsverksamheten (Svenska kyrkans församlingar eller kommunen) har ansvar för att kostnadsfritt tillhandahålla en lämplig lokal.

Officiant

Den som leder en borgerlig begravningsceremoni kallas begravningsförrättare eller officiant. Förutom att leda övriga eventuella medverkande kan officianten t. ex. hålla minnestal, sjunga eller läsa dikter om de anhöriga inte vill göra det själva.

På många orter finns av kommunen utsedda borgerliga förrättare som åtar sig uppdraget, oftast mot betalning. Även hos Fonus finns många utbildade borgerliga officianter.

Antal utrikes födda och födelseland

December 2008

Boende i Sverige. Källa SCB.

Norden

Danmark.....	46167
Finland.....	175113
Island.....	4091
Norge.....	44310

EU-länder

Belgien.....	1755
Estland.....	9763
Frankrike.....	7429
Grekland.....	11043
Irland.....	1725
Italien.....	7243
Lettland.....	3344
Litauen.....	4537
Nederländerna.....	7895
Polen.....	63822
Portugal.....	2774
Spanien.....	6163
Storbrit. och Nordirland.....	19460
Tyskland.....	46854
Ungern.....	14624
Österrike.....	5898

Övriga Europa

Bosnien-Herzegovina.....	55960
Bulgarien.....	5686
Jugoslavien.....	72285
Kroatien.....	6158
Makedonien.....	4226
Rumänien.....	17352
Ryssland.....	13464
Serbien och Montenegro.....	6694
Serbien.....	3800
Schweiz.....	2876
Sovjetunionen f.d.....	6437
Tjeckoslovakien f.d.....	6216
Ukraina.....	3808
Vitryssland.....	1648

Sydamerika

Argentina.....	2762
Bolivia.....	3212
Brasilien.....	5420
Chile.....	28118
Colombia.....	9974
Ecuador.....	1797
Peru.....	6268
Uruguay.....	2264

Asien

Afghanistan.....	11446
Azerbajdzjan.....	1759
Bangladesh.....	4875
Filippinerna.....	8626
Indien.....	15263
Indonesien.....	2033
Irak.....	109446
Iran.....	57663
Israel.....	2235
Japan.....	2783
Jordanien.....	2377
Kina.....	18256
Korea, Syd-.....	10080
Libanon.....	23291
Pakistan.....	7687
Sri Lanka.....	6539
Syrien.....	18786
Thailand.....	25858
Turkiet.....	39230
Uzbekistan.....	1827
Vietnam.....	13516
Västbanken/Gazaremsan.....	2232

Afrika

Algeriet.....	2333
Burundi.....	2349
Egypten.....	3071
Eritrea.....	7775
Etiopien.....	12223
Gambia.....	3347
Ghana.....	1569
Kenya.....	1956
Kongo, Dem. rep.....	1897
Marocko.....	6655
Nigeria.....	2276
Somalia.....	25159
Sydafrika.....	1801
Tunisien.....	3695
Uganda.....	2740

Nordamerika

El Salvador.....	2590
Kanada.....	2742
Kuba.....	2146
Mexiko.....	1743
USA.....	15901

Oceanien

Australien.....	2935
-----------------	------

Ej angivna länder har färre än 1 500 personer boende i Sverige.

Vita Arkivet

Planera för begravningen – underlätta för de närmaste

Inte sällan uppstår tveksamheter när en begravning efter en närstående ska arrangeras. Ofta beror det på att den avlidne inte berättat om sina tankar och önskemål. Ändrade familjeförhållanden bidrar dessutom till att det i många fall är oklart vem som har bästa möjlighet att uttala sig om en avlidens önskan. Konsekvenserna blir onödiga slitningar inom familjen och tyvärr i många fall livslång ovänskap.

För att underlätta för de närstående finns Vita Arkivet, ett dokument där tankar kring begravningen och ceremonierna runt omkring fylls i. Även försäkringar, banktillgodohavanden, skulder m.m. noteras så att närstående inte behöver leta efter viktiga papper eller tvivla på hur den avlidne ville ha det.

Vita Arkivet finns att hämta på närmaste Fonuskontor. Det kan även beställas, laddas ner eller fyllas i och sparas direkt på www.fonus.se. Uppdatering sker enkelt vid behov.

Vid svårigheter att fylla i Vita Arkivet finns alltid råd och hjälp att få på närmaste Fonuskontor!

Förvaring – trygghet, helt utan kostnad

För att förvaringen av Vita Arkivet ska ske så tryggt och säkert som möjligt kan det lämnas in till ett Fonuskontor eller förvaras digitalt på www.fonus.se. Förvarade Vita Arkiv samkörs med dödsfallsregistret och har därmed möjlighet att, efter dödsfallet, tas fram till de närstående. Besöker närstående ett Fonuskontor efter dödsfallet, så kommer önskemålen fram med automatik. Detta gäller oavsett på vilket kontor Vita Arkivet lämnats in och oavsett vilket kontor de anhöriga besöker. Förvaringen är helt kostnadsfri!

Begravningsplaneraren – en guide vid planering av begravning

På www.fonus.se finns även *Begravningsplaneraren*, en guide för beställning av en nära anhörigs begravning eller för planering av den egna. För den som befinner sig utomlands, har svårt att komma till ett Fonuskontor eller känner sig tryg-

gare med att göra beställningen i sin hemmiljö är begravningsplaneraren ett mycket bra hjälpmedel. Här finns också priser på alla varor och tjänster som kan vara aktuella.

Fonus Trygg

Den som vill vara säker på att inte missa någonting i planeringen beställer *Fonus Trygg*, antingen på www.fonus.se eller på närmaste Fonuskontor. Det är en helhetslösning som innehåller allt för att underlätta för de närstående.

Fonus Trygg innehåller:

- Begravningsförsäkring
- Vita Arkivet med förvaring
- Förvaring av testamente

Priset på paketet varierar, beroende på försäkringsbelopp och försäkringsform och hur förvaringen av testamentet betalas.

Produkterna går att köpa var för sig men med hela paketet är allt genomtänkt för de närmastes trygghet.

Böcker och informationsmaterial

I utbildnings- och informationssyfte finns hos Fonus ett urval böcker och broschyrer. Se sortimentet och beställ i butiken på www.fonus.se eller på närmaste Fonuskontor.

Litteratur

Begravningskick	Bengt Erman, Gunnar Nordgren Verbums Förlag 2000	En översikt över det specifika för de olika religionerna, församlingarnas ansvar, begravningslag, begravningsförordning, socialtjänstlag, kyrkoordning m.m.
Begravningsrätten i praktiken	Bengt Erman Verbums förlag 2001	Begravningslagen och dess tillämpning. Boken är reviderad med hänsyn till förändringar i begravningslagen 2000.
Mellan levande och döda	Lynn Åkesson Natur och Kultur	Författaren, docent vid Etnologiska institutionen i Lund, skriver om yrkesmänniskors vardagliga erfarenheter av att arbeta med döda.
Sorgen – en del av livet	Pär Kide Fonus 2002	En 40-sidig skrift som vänder sig till de som drabbas av ett dödsfall i sin närhet. Ett stöd i den akuta krisen såväl som i den efterföljande krisbearbetningen.
Vår död	Ulla Qvarnström Liber 1998	Kunskaper och erfarenheter från en yrkesgärning präglad av engagemang i frågor som rör livets slut och den döende människan.
Religionskunskap	Sten Rodhe, Bo Nylund Almqvist & Wiksell	Boken passar alla som vill förstå möten mellan religioner i ett mångkulturellt samhälle.
Vad skall man tro?	Lennart Koskinen m.fl. Almqvist & Wiksell	En presentation av de stora världsreligionerna.
Hej då, farmor!	Annu Liikkanen Lars Andersson Fonus 2003	Hur lilla Alma upplever att hennes älskade farmor dör. En bok för barn om barn.
Den svenska högtidsboken	Humanisterna En bok för alla 2000	Den svenska högtidsboken innehåller dikter, sånger med noter och förslag på alternativa ritualer.
Döden, kroppen och moderniteterna	Eva Åhrén Snickare Carlssons bokförlag 2002	Beskriver hur vårt förhållningssätt till den döda kroppen förändrats sedan förra sekelskiftet.
Begravnings seder i förändring	Jönköpings läns museum 2005	Om förändringarna i svenskarnas begravningskick.
När tiden stannar till	Fonus 2008	Råd och information till dig som mist en nära anhörig.
Döden – i ett socialt, kulturellt och religiöst perspektiv	Ingela Olsson, Anton Geels, Pär Kide Moris Förlag 2008	En bok som vänder sig till personal inom vård och omsorg.
Inför döden	Lynn Åkesson 2006	En bok om döden utifrån olika perspektiv.
Vad får jag för min begravningsavgift?	Svenska kyrkans Arbetsgivarorganisation	
Ekonomiskt bistånd	Socialstyrelsen 2003	Ett komplement till Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd.
Tillsammans kan vi rädda liv	Socialstyrelsen Tel 075–247 30 00	En vägledning för hälso- och sjukvårdspersonal.

Ytterligare information om litteratur kring död och begravning finns på www.fonus.se

Hänvisningar

1985 : 716	Konsumenttjänstlag	
1990 : 1144	Begravningslag	
1990 : 1147	Begravningsförordning	
1982 : 763	Hälso- och sjukvårdslag	
1987 : 269	Lag om kriterier för bestämmande av människans död	
1995 : 831	Lag om transplantation m.m.	
1995 : 832	Lag om obduktion	
2005 : 130	Lag om dödförklaring	
1998 : 531	Lag om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område	
2001 : 453	Socialtjänstlag (SoL)	
2009 : 400	Offentlighets- och sekretesslag	
2009 : 641	Offentlighets- och sekretessförordning	
SOSFS	1992 : 2	Socialstyrelsens allmänna råd om identitetskontroll m.m. av patienter i hälso- och sjukvården.
SOSFS	1996 : 28	Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om klinisk obduktion m.m.
SOSFS	1996 : 29	Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om vissa åtgärder inom hälso- och sjukvården vid dödsfall.
SOSFS	1997 : 26	Rättsmedicinalverkets föreskrifter. Rättsmedicinska undersökningar av avlidna.
SOSFS	2003 : 5	Socialstyrelsens allmänna råd om ekonomiskt bistånd inkl. ändringsföreskriften 2009:23.
SOSFS	2005 : 10	Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om kriterierna för bestämmande om människans död.
SOSFS	2005 : 29	Socialstyrelsens föreskrifter om utfärdande av intyg inom hälso- och sjukvården m.m. inkl. ändringsföreskriften SOSFS 2007:18.
SOSFS	2009 : 30	Donation och tillvaratagande av organ, vävnader och celler.
Sveriges Kommuner och Landsting	Cirkulär 1993 : 21	Sjukvårdshuvudmannens ansvar vid transport av avliden.
	Cirkulär 1994 : 227	Kommunens ansvar för avlidna.
	Cirkulär 1997 : 183	Underlag för rutiner kring omhändertagande av avlidna m.m.
	Cirkulär 2005 : 52	Underlag för rutiner kring omhändertagande av avlidna.

Liten ordlista

Askgravlund	Gemensamt gravområde för nedgrävning av aska. Ej gravrätt. Definitionen ännu ej klart fastställd.
Begravningshuvudman	Ansvarig för begravningsverksamheten på en ort. Kan vara kommun, församling inom Svenska kyrkan eller flera församlingar som bildar en samfällighet.
Begravningsordning	Den ordning som begravningsceremonin ska följa; Svenska kyrkans-, annat samfunds- eller borgerlig ordning.
Begravning	Samlat begrepp för en rad åtgärder som omhändertagandet av avliden, visning, minnesstund, begravningsceremoni och gravsättning.
Begravningsceremoni	Ceremoni, religiös eller borgerlig, när de närstående tar farväl av den döde.
Begravningsombud	Utses av länsstyrelsen och har som uppgift att företräda dem som inte tillhör Svenska kyrkan.
Borgerlig begravning	Begravningsceremoni med eller utan religiösa inslag men utan fastställd begravningsordning.
Begravningsavgift	Obligatorisk avgift för finansiering av begravningsverksamheten som huvudmannen ska svara för. Betalas via skatten.
Bisättning	De åtgärder som sammanhänger med att kistan eller stoftet förs och överlämnas till huvudmannen för begravningsverksamheten inför begravningsceremoni, kremation eller gravsättning.
Bårhus	Lokal för förvaring av icke kistlagda avlidna, som regel i anslutning till sjukhus.
Gravplats	Plats inritad på gravkarta avsedd för en eller flera gravar. Upplåten med gravrätt.
Gravrätt	En vanligtvis tidsbegränsad rättighet att disponera en gravplats med skyldighet att hålla platsen i ordnat skick.
Gravskick	Sätt på vilket den avlidne gravsätts: jordgrav, urngrav, minneslund eller spridning.
Gravsättning	Kistan, urnan eller stoftet placeras i bestämd grav alternativt sprids över land eller hav.
Kistgrav	Grav för avliden i kista.
Kolumbarium	Nischer, inom- eller utomhus, för slutlig förvaring av urnor. Upplåts med gravrätt.
Lapidarium	Samling av stenmonument från äldre, ofta återlämnade gravar.
Minneslund	Gemensamt gravområde med anonym gravsättning av aska. Ej gravrätt.
Profan	Världslig i motsats till kyrklig.
Urn- och askgrav	Avser den plats en urna eller aska behöver vid nedgrävning.
Urngravplats	Gravplats avsedd för en eller flera urnor. Upplåts med gravrätt.

Fler ord och begrepp finns förklarade på www.fonus.se under Veta mera/Ord och uttryck.

Respekt och hänsyn

Skriften innehåller en kort presentation av religioner och trossamfund som finns representerade i Sverige. Den ger även praktisk vägledning och vissa fakta om lagstiftning och ansvar vid dödstillfället. "Respekt och hänsyn" är användbar som handbok för sjukvårds- och omvårdnadspersonal m.fl. inför mötet med människor i livets slutskede och i mötet med anhöriga och närstående.

Beställ "Respekt och hänsyn" på närmaste Fonuskontor,
via www.fonus.se eller 0771-87 00 87.

Pris: 50 :-

FONUS
kvalitetcertifierat

FONUS

Vi finns, om du behöver oss